

Úvod
do judaistiky

Günter
Stemberger

STUDIUM

Günter
Stemberger

Úvod
do
judaistiky

Vyšehrad 2010

© Verlag C. H. Beck oHG, München, 2002
Translation © Štěpán Zbytovský, 2010

ISBN 978-80-7021-988-1

OBSAH

Předmluva	9
I. ÚVOD: CO JE JUDAISTIKA?	
K UTVÁŘENÍ OBORU	11
1. Vznik a dějiny jedné disciplíny	11
2. Současná judaistika	18
II. JAZYKOVÉ PŘEDPOKLADY	25
1. Hebrejšтина a aramejšтина	25
2. Jidiš a další židovské jazyky	31
3. Studium rukopisů: paleografie a kodikologie	33
III. OBDOBÍ DRUHÉHO CHRÁMU	39
1. Dějiny	39
2. Bible jako základní text židovského náboženství a kultury	48
3. Kumránské společenství	55
4. Apokalyptická literatura	62
5. Diaspora a židovská helénistická literatura	68
IV. RABÍNSKÉ OBDOBÍ	77
1. Dějiny Palestiny	77
2. Dějiny Babylonie	83
3. Mišna a Tosefta	89
4. Dva Talmudy	96
5. Midraš	104
6. Gaonská literatura	109
V. STŘEDOVĚK	115
1. Dějiny	115
2. Střety s křesťanstvím	128
3. Výklad Bible a Talmudu	139

4. Filosofie	146
5. Hejchalotická mystika a kabala	154
VI. NOVOVĚK	165
1. Dějiny	165
2. Sabatianismus, frankismus, chasidismus	178
3. Osvícenství, reforma, nová ortodoxie	184
4. Filosofie a teologie	191
VII. PŘÍLOHA (<i>Petr Sláma</i>)	199
1. Judaistika v Čechách a na Moravě	199
2. Studium judaistiky v České republice a v sousedních zemích – instituce, knihovny, www adresy	203
3. Literatura	206
Glosář	217
Věcný rejstřík	220
Rejstřík názvů, děl a spisů	222
Jmenný rejstřík	224

PŘEDMLUVA

Tento Úvod se pokouší představit judaistiku co možná nejstručněji. Ke slovu se dostanou historické předpoklady vzniku oboru i jeho dnešní utváření, stejně jako filologické instrumentarium, které předpokládají všechna klasická pojetí judaistiky. V ohnisku výkladu pak stojí přehled důležitých epoch pobiblického judaismu až po současnost.

Kniha představuje historický vývoj, zásadní duchovní proudy a literaturu pojednávaných epoch a zároveň staví do popředí otázky, které určují směřování práce v jednotlivých oblastech bádání.

Vzhledem k omezenému prostoru této práce je nutné téměř zcela přejít některé oblasti, jako jsou hebrejská poesie, jidiš literatura, židovské výtvarné umění nebo judaismus v islámském světě. Všechno ostatní je pojednáno velmi stručně a s omezením na určité země, především na německou jazykovou oblast. Rozložení důrazů zohledňuje výuku a programy judaistických studií ve střední Evropě, i když jednotlivé vzdělávací instituce kladou poněkud odlišné důrazy a obecně dávají studiu novověku v jeho různorodosti více prostoru, než mu bylo možné zde poskytnout. Vědomě zde volíme konzervativní pohled v přesvědčení, že starší epochy židovské kultury tvoří základ dalšího vývoje a že zároveň představují oblast, pro niž je specializovaná odbornost judaisty nejčastěji žádána.

Kniha se obrací především na ty čtenáře, kteří se chtějí blíže informovat o oboru nebo jej již studují. Navíc ale chce všem zájemcům poskytnout stručný přehled židovských dějin, náboženství a literatury a věnovat se tématům na tomto poli dnes nejčastěji diskutovaným.

Děkuji nakladatelství C. H. Beck, které vznik této knihy iniciovalo a po několik let se nevzdalo naděje na její vydání, zejména pak redaktoru Dr. Stefanu von der Lahr, jehož trpě-

livé připomínání a naléhání nakonec bylo korunováno úspěchem. Jemu také děkuji za pečlivou starost o tuto práci i za mnohé podněty k její podobě.

Vídeň, březen 2002

Günter Stemberger

I. ÚVOD: CO JE JUDAISTIKA? K UTVÁŘENÍ OBORU

Judaistika je vědní obor zabývající se židovskými dějinami, kulturou a náboženstvím od jejich biblických počátků až do současnosti. Tato abstraktní definice dostává konkrétní rozměr, zaměříme-li se na hlavní ohniska zájmu určující skutečnou podobu oborové praxe, která zahrnuje i vztahy s dalšími obory a předpoklady, jež nelze označit za bezprostředně „vědecké“. Především je ale důležité znát dosavadní vývoj oboru.

Zaměření

1. Vznik a dějiny jedné disciplíny

Judaistika jako samostatná akademická disciplína je velice mladým oborem, vychází nicméně z velmi dlouhé prehistorie. Kořeny kritického studia židovské tradice, hebrejského jazyka a jeho gramatiky sahají přinejmenším do 10. století n. l. a souvisejí se střetáváním židovských učenců žijících v arabském světě s dominantní islámskou kulturou, s islámskou filosofií náboženství a se zkoumáním arabského jazyka. Z vnitrožidovského pohledu k tomu nutno připočíst dobové výzvy dané rozvojem karaitského hnutí, které v rámci kritiky tradice odmítlo mnohé z rabínského dědictví a naopak leccos přejímalo z arabského okolí.

Dějiny

V době renesance a humanismu se také v Evropě začali jednotliví židovští učenci kriticky zabývat svou tradicí. Například v Itálii se Azarja dei Rossi (asi 1511–1578) ve spise *Meor Ejnajim* pro dějiny židovské tradiční literatury nespolehal pouze na rabínské texty, nýbrž sáhl také po helénistické židovské literatuře, antických klasicích, Novém zákoně a patristických textech. Doložil také, že spis *Josippon*, považovaný do té doby za dílo Josepha Flavia, je středověkého původu.

Renesance
a humanismus

V této době se také křesťanští hebraisté začali obšírněji zabývat židovskými tradicemi. Již ve 13. století získal dominikán Raymund Martini hluboké znalosti o rabínské literatuře, které uplatňoval pro misií mezi Židy a protižidovské polemiky. Od této doby křesťanští učenci stále častěji studovali rabínské texty s cílem lépe porozumět Novému zákonu a jeho kontextu. Prvním vrcholem těchto snah byl rabínský komentář k Novému zákonu od Johna B. Lightfoota (1602–1675). Již dříve byly ovšem kabalistické spisy předmětem živého zájmu křesťanských humanistů, jak vidno zejména na příkladu filosofa Pico della Mirandoly (1463–1494) či právníka a teologa Johanna Reuchlina (1455–1522). Zkoumání dějin tradice Bible a jejich překladů vyústila ve vznik vícejazyčných vydání Bible, jako byla například Antverpská polyglota, již vydal Arias Montano (1527–1598). Předpokladem všech těchto zkoumání byly odpovídající znalosti hebrejštiny, její gramatiky a lexikografie, k jejichž šíření přispěli zvláště dva basilejští učenci Johannes Buxtorf starší (1569–1629) a Johannes Buxtorf mladší (1599–1664). Giulio Bartolucci (1613–1687) vytvořil bibliografii židovské literatury *Bibliotheca Magna Rabbinica*, Johann Christoph Wolf (1683–1739) sepsal podobnou práci s názvem *Bibliotheca Hebraea*.

Za počátek židovských studií v modernějším smyslu se obvykle považuje dílo Mosese Mendelssohna (1729–1786), jenž zásadním způsobem přispěl k otevření židovství ve vztahu k dobové osvícenské kultuře a k navázání plodného dialogu. Impulzy vyšedší z jeho díla vedly v 19. století k podpoře systematického zkoumání celých židovských dějin a literatury. Zásadní roli přitom sehrálo založení spolku „Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden“ (Spolek pro židovskou kulturu a vědu, zal. 1819) malým kruhem mladých berlínských Židů. Časopis *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judenthums* (Časopis pro vědu o židovství), který z pověření tímto spolkem vydával Leopold Zunz (1794–1886), se dočkal pouze jednoho ročníku (1822–1823), a samotný spolek se již roku 1824 rozpustil poté, co se jeho předseda, historik práva Eduard Gans, a další členové jako například Heinrich Heine

nechali pokřtít v zájmu zachování vyhlídek na pracovní uplatnění.

Za úkol nového vědního oboru označil Immanuel Wolf v úvodníku časopisu „veškeré souvislosti, zvláštnosti a počiny Židů, ve vztahu k náboženství, filosofii, dějinám, právu, literatuře obecně, občanskému životu a všem lidským záležitostem“. Takto široce pojatý přístup mohl být jediné dlouhodobým programem; cílem nadto od počátku nebyla věda bez pragmatického účelu, nýbrž věda sloužící židovské emancipaci a vnitřní reformě židovských obcí.

Pouze dva ze zakládajících členů spolku dlouhodobě sledovali jeho cíle: Isaak Marcus Jost (1793–1860), autor díla *Geschichte der Israeliten* (Dějiny Izraelitů, 9 svazků, 1820 až 1828), a zejména Leopold Zunz. Ten roku 1818 uveřejnil menší spis *Etwas über die rabbinische Literatur* (Něco o rabínské literatuře), přičemž za rabínskou literaturu považoval „veškerou literaturu Židů v její největší šíři“, kterou podle něj bylo třeba zkoumat bez ohledu na její míru uznání v židovské tradici. Prvním krokem k uskutečnění předloženého programu byla kniha *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden* (Bohoslužebné řeči Židů, 1832), jež představovala dějiny židovského výkladu Bible; zejména pro oblast midrašové literatury šlo o významný průkopnický počín, který poprvé spojil velké množství informací z rukopisů a raných tisků do celistvého obrazu. Následovaly dodnes hojně používané a za klasická díla považované velké studie o středověkých dějinách a literatuře Židů a o synagogální poezii.

V relativně tradičním rámci, což mimo jiné znamená v hebrejském jazyce, se o novou vědu zasloužili Nachman Krochmal (1785–1840) a jím ovlivněný Šlomo Jehuda Rapaport (1790–1865, od r. 1840 pražský vrchní rabín). Krochmal byl samouk a v Haliči se zabýval dobovými duchovními proudy. Sepsal historické a nábožensko-filosofické dílo, které mělo pomoci židovské mládeži, aby v konfrontaci s kritickou vědou víru v Tóru neztratila, nýbrž očistila. Názvem *More nvuchej ha-zeman* (Průvodce zbloudilých této doby, vyd. posmrtně Zunzem) se přihlásil k dědictví Maimonidova díla

Věda o židovství

Studie o dějinách a literatuře

Tradiční rámec

More nvuchim (Průvodce zbloudilých). Rapaporta, jenž pocházel ze Lvova, Zunz již roku 1832 pochvalně vyzdvihoval ve své knize o bohoslužebných řečech a jednou označil jako skutečného otce vědy o židovství. Rapaport se zabýval především životem a dílem rabínských učenců 10. a 11. století a zahájil práce na talmudickém slovníku (*Erech milin*). V tradičním rámci se pohyboval také významný představitel nové židovské vědy v Itálii Samuel David Luzzatto (1800–1865), jenž od roku 1829 vyučoval na nově založeném Collegio Rabbinico v Padově a kromě Bible a hebrejské gramatiky zkoumal především židovskou liturgii a středověkou poezii.

Těžiště v Německu

Vlastním centrem vědy o židovství ovšem po celou dobu zůstalo Německo, kde také daleko více než kde jinde byla zapojena do služeb reformního hnutí, často dokonce radikální kritiky tradičního judaismu. Zde je třeba jmenovat hlavně Abrahama Geigera (1810–1874), který od roku 1837 sehrál stěžejní roli na řadě reformních synod a po letech působení ve funkci rabína několika obcí vyučoval od roku 1872 na „Hochschule für die Wissenschaft des Judentums“ (Vysoká škola vědy o židovství). V Bonnu předložil Geiger dizertační práci o židovském vlivu na Muhammadovo učení (1833). Analýza historické podmíněnosti různých biblických forem a žánrů v jeho knize o dějinách židovské biblické tradice, *Urschrift und Uebersetzungen der Bibel in ihrer Abhängigkeit von der inneren Entwicklung des Judenthums* (Původní text a překlady Bible v jejich závislosti na vnitřním vývoji židovství, 1857), představovala průkopnický výkon a dodnes se vyplácí jí číst. Další studie o farizejích a saducejích na tuto práci navazují, stejně tak jako na Geigerův trvalý zájem o rané křesťanství. Díky němu se dostal na pole křesťanské teologie, což byl pro Žida tehdy ještě do jisté míry odvážný krok. Díky časopisům *Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie* (Vědecký časopis pro židovskou teologii, 1835–1847) a *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben* (Židovský časopis pro vědu a život, 1862–1875), které vydával a z velké části také sám psal, přispíval Geiger po celý život významným způsobem k utváření diskusí o vývoji a zkoumání židovství.

V počáteční fázi vývoje vědy o židovství ještě panovala naděje, že by se tato věda mohla etablovat na univerzitách. Johann Georg Diefenbach napsal v tomto smyslu spis *Jüdischer Professor der Theologie auf christlicher Universität* (Židovský profesor teologie na křesťanské univerzitě, 1821–1823); Abraham Geiger vznesl požadavek vytvořit židovskou fakultu (1836), což od roku 1837 horlivě prosazoval Ludwig Philippon ve svém *Allgemeine Zeitschrift des Judentums* (Všeobecný časopis pro židovství); Leopold Zunz žádal roku 1847 ustavení řádné profesury pro židovské dějiny a literaturu na filosofické fakultě berlínské univerzity. Žádný z těchto pokusů ale nebyl úspěšný.

Absence
judaistické fakulty

Jedinou možností, jak institucionalizovat judaistická studia, tedy bylo zakládání vlastních židovských ústavů. Jejich předchůdcem bylo již zmíněné Collegio Rabbinico v Padově (1829–1871), které zajišťovalo systematické vzdělávání rabinů nejen pro celou Itálii, nýbrž také pro Halič. Padovské kolegium bylo přibližně stejnou měrou ovlivněno Mendelssohnovými duchovními spříznenci a dlouhou tradicí italského rabinátu, otevřeného vždy vědeckým impulzům, a bylo tak daleko konzervativnější než pozdější instituce v Německu. Také tam ale musela věda o židovství uzavírat kompromisy s tradicí, pokud se chtěla institucionálně prosadit. Zunz se ovšem odmítal podřizovat takovým hlediskům, a také otec hebrejské bibliografie Moritz Steinschneider (1816–1907), jenž v letech 1852–1860 vydal rozsáhlý katalog hebrejských tisků oxfordské Bibliotheca Bodleiana a roku 1893 publikoval své dílo *Die hebräischen Übersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher* (Hebrejské středověké překlady a Židé jako překladatelé), odmítl nabídku profesury na nových seminářích, aby si uchoval badatelskou nezávislost.

Židovské instituce

Roku 1854 byl ve Vratislavi (Breslau) založen „Židovský teologický seminář“, jehož vedení se ujal Zacharias Frankel (1801–1875). Ke hlavním úkolům semináře patřilo vzdělávání rabinů a v jeho rámci bylo stěžejní studium Talmudu. Samozřejmě zde byl vyučován Babylonský Talmud, který ovšem byl především doménou tradice a ješiv, talmudických

Vratislavský
seminář

škol starého stříhu, a tak se zbytečným konfliktům snažily novější školy předcházet zaměřením studia na jiné spisy rabínského písemnictví. Frankel například publikoval hebrejské úvody do Mišny (1859) a do Palestinského Talmudu (1870). Jednalo se o průkopnická díla, která se dodnes přetiskují. Novinkou v rámci vzdělávání rabínů byl význam, který se začal přikládat studiu dějin. Ve Vratislavi je přednášel Heinrich Graetz (1817–1891), autor díla *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart* (Dějiny Židů od nejstarších dob po současnost, 11 sv., 1853–1876), které od té doby bylo několikrát přepracované a vydané a ve zkrácené formě oslovilo také širší publikum.

V roce 1872 byla v Berlíně otevřena „Hochschule für die Wissenschaft des Judentums“, která přijímala také ženy či nežidovské studenty a zvláštní důraz kladla na badatelskou činnost. O rok později založil v Berlíně Esriel Hildesheimer (1820–1899), jenž dosud vedl umírněnou ortodoxní ješivu v Eisenstadtu, „Rabbinerseminar für das orthodoxe Judentum“ (Rabínský seminář pro ortodoxní židovství). Zde se sice kladl hlavní důraz na rabínská studia, měla však být doplněna studiem profánních oborů na univerzitě. Na semináři učil kromě jiných i průkopník zkoumání raných midrašů David Hoffmann (1843–1921). Spíše na vratislavském vzoru se orientovaly budapeštský „Landesrabbinerseminar“ (Zemský rabínský seminář, 1877) a „Israelitisch-theologische Lehranstalt“ (Izraelsko-teologické učiliště, 1893) ve Vídni. V Budapešti přednášeli mimo jiné znalec rabínské tradice Wilhelm Bacher (1850–1913), odborník na středověkou židovskou literaturu a sběratel hebrejských rukopisů David Kaufmann (1852–1899) a také známý orientalista Ignaz Goldziher (1850–1921); z vídeňských učitelů je třeba vyzdvihnout dva editory midrašových textů Eisika Hirsche Weisse (1815 až 1905) a Meira Friedmanna (1831–1908), stejně jako Samuela Krausse (1866–1948), jehož *Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum* (Řecká a latinská přejatá slova v Talmudu, midraši a targumu, 2 sv., 1898 až 1899) dosud velkou měrou ještě nebyly nahrazeny novějšími pracemi.

Již roku 1852 byla v Londýně založena „Jews' College“, která se nicméně k vědě o židovství přiklonila až daleko později. Podobně i „Séminaire Israélite de France“ (1859) se věnoval v první řadě přípravě rabínů. Nejznámějším představitelem vědy o židovství zde byl Salomon Munk (1803–1867), původem Slezan, který působil v pařížské národní knihovně a později byl povolán na Collège de France. Jeho hlavním dílem je arabsko-francouzské vydání Maimonidova *Průvodce zbloudilých* (3 sv., 1856–1866).

Vzdělávání rabínů
v Londýně a Paříži

Nová věda o židovství se uchytila také v USA. Již roku 1875 založil v Cincinnati rabín původem z Čech Isaac Mayer Wise (1819–1900) „Hebrew Union College“ určenou ke vzdělávání reformních rabínů; dnešní vědecký věhlas ovšem tato škola získala až mnohem později. Pro potřeby konzervativnějšího proudu vznikl roku 1886 v New Yorku „Jewish Theological Seminary“. Salomon Schechter (1847–1915), jenž po studiích ve Vídni a Berlíně přednášel v Cambridge rabínskou literaturu a v letech 1896–97 přivezl do Cambridge velkou část rukopisů z káhirské gnizy, byl roku 1902 povolán do New Yorku, aby tamější seminář nově ustavil. Pod jeho vedením se stal centrem judaistického výzkumu, jímž je podnes.

Spojené státy

V Berlíně byla mezitím založena „Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums“ (Společnost na podporu vědy o židovství, 1902). Z jejího velkého projektu *Germania Judaica*, topografického slovníku židovských dějin, vyšel nejprve jen dvousvazkový první díl (1917–1934); teprve po válce se v práci opět mohlo pokračovat. Nedokončený zůstal také rozsáhlý *Grundriss der Gesamtwissenschaft des Judentums* (Přehled veškeré vědy o židovství), který vycházel od roku 1906 v Lipsku. „Akademie für die Wissenschaft des Judentums“ (Akademie vědy o židovství), založená roku 1919, měla umožnit práci na dlouhodobých výzkumných projektech a nabízet možnosti práce také židovským učencům mimo rabínské semináře. V oněch několika málo letech do jejího zrušení v roce 1934 zde vznikla kritická vydání klasičtých židovských textů a obšírná pojednání židovských

Germanica Judaica

dějin v Prusku a ve Španělsku, zahájena byla kritická edice spisů Mosese Mendelssohna. Nezávisle na tom vycházela od roku 1928 velká *Encyclopaedia Judaica*, která po desátém svazku (do hesla Lyr) od roku 1934 také nesměla dále vycházet.

Exil

Mnozí představitelé vědy o židovství se stali oběťmi nacistických zločinů. Někteří se již po první světové válce uchýlili do Británie, USA nebo Izraele, jiným se podařilo uprchnout na poslední chvíli. Od těch pak vyšly podněty pro studium a výzkum v nových působištích, především na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě, otevřené roku 1925. V Německu a Rakousku znamenala nacistická éra konec dlouhé vědecké tradice.

2. Současná judaistika

Složitá obnova

Po roce 1945 nebylo možné navázat bezprostředně na tradici „vědy o židovství“. Původní instituce zanikly spolu s židovskými obcemi a židovští učenci, kteří až dosud byli takřka výlučnými nositeli této vědy, v německojazyčném prostoru již prakticky nebyli. Na univerzitách, které ovšem přímo tento obor nikdy nepřijaly (s výjimkou profesury, zastávané Martinem Buberem ve Frankfurtu v letech 1930–1933), se židovská tradiční literatura studovala na judaistických odděleních (Instituta Judaica) evangelických teologických fakult. Ty zpočátku sledovaly cíle misie mezi Židy, později byly motivovány zvyšováním povědomí o dobovém pozadí Nového zákona. Někteří křesťanští znalci rabínské literatury propůjčili sebe i své ústavy do služeb nacionálně socialistické propagandy (příkladem je Johannes Hempel v Berlíně), jiné ústavy musely ukončit svoji činnost. Po válce, kdy byly tyto instituty obnovovány (první na univerzitě v Münsteru roku 1948), snažily se vedle práce s antickými židovskými texty (vedle rabínské literatury v Münsteru a v Tübingen zejména Josephus Flavius) intenzivně o to, aby mladí teologové porozuměli židovství soudobému. Dřívější „vědu o židovství“ ale

samozřejmě nemohli nahradit – o čemž vypovídají již konfesijní rámec a velmi úzký časový výsek dějin židovství, kterým se zde zabývali.

Za těchto vskutku nepříznivých podmínek se obor judaistika etabloval na filosofických fakultách několika univerzit. Již v letním semestru 1945 nabízel hebraistické přednášky „Institut für Orientalistik“ na vídeňské univerzitě. Později se nabídka rozšiřovala a brzy došlo na zakládání prvních judaistických institutů (1964 Freie Universität Berlin; 1966 Kolín nad Rýnem a Vídeň, kde již od r. 1959 byl extraordinariát v rámci orientalistiky; 1970 Frankfurt nad Mohanem).

V rámci filosofických fakult se judaistika ustavila jako humanitní obor nezávislý na židovských obcích a jejich potřebách nebo na zájmech teologie. K tomu odkazuje i jméno oboru, které vzniklo analogicky k jiným disciplínám (jako orientalistika nebo arabistika), stejně jako záměr obsáhnout veškeré historické i současné aspekty židovství, jakkoli je takový cíl z personálních a časových důvodů stěží realizovatelný. Na rozdíl od téměř všech ostatních univerzitních institucí v Evropě a v USA, na nichž je možné studovat různé oblasti židovské tradice, a na rozdíl od Izraele, kde se studenti již kvůli velké specializaci a velké paletě možností většinou mohou zaměřit pouze na výseky z celkového spektra zkoumání židovství, nabízejí studijní programy v německojazyčném prostoru přinejmenším v samotné výuce přehled celého pole, ačkoli takový přehled nutně musí zůstat výběrový.

Důležitým předpokladem jakéhokoli judaistického studia je znalost jazyků, které v dějinách byly mediem židovské kultury, tedy především hebrejštiny v jejích různých historických proměnách. Judaistika se tedy stává výslovně filologickou disciplínou. Na rozdíl od románských zemí v německojazyčné oblasti studium nezačíná biblickou hebrejštinou, nýbrž moderní hebrejštinou (ivrit). Zatímco totiž v první fázi vědy o židovství byla odborná literatura z velké části německá, stal se ivrit vedle angličtiny hlavním a nepostradatelným vědeckým jazykem. Soudobá mluvená hebrejšтина se tak stává výchozím bodem přístupu ke starším formám jazyka.

Judaistika po r. 1945

Humanitní obor

Jazykové znalosti

Studium antiky

Tradičním těžištěm studia je antika – dějiny a literatura doby druhého chrámu a rabínského hnutí. Vyplývá to zčásti z historie oboru, neboť o historicko-kulturní kontext, z něhož vzešlo křesťanství, měli odjakživa zvláštní zájem nejen teologové, ale i historikové. Rabínská tradice přitom nehraje pouze roli základu rabínského vzdělávání, ale také paralelní tradice k rozvíjejícímu se křesťanství, která skýtá hodnotná srovnání. Zmíněné těžiště má i věcné důvody: V židovském náboženství a kultuře, v nichž tradice hraje stěžejní roli, je znalost této přelomové epochy a její literatury podstatným předpokladem pro pochopení celého dalšího vývoje až po dnešek, a to nejen v oblasti náboženství, nýbrž i na politické scéně Státu Izrael nebo v moderní židovské literatuře. Číst základní texty v originále, chápat jejich specifické rysy a vidět je v kontextu tisíciletého procesu vykládání jsou schopnosti, jejichž osvojení vyžaduje jistý čas, a prakticky jich nelze dosáhnout samostudiem.

Středověká tradice

Něco podobného platí i pro středověk, kdy krystalizovala podoba židovských komunit v křesťanské Evropě nebo také v muslimských zemích. V těchto staletích byla zděděná rabínská tradice přizpůsobena novým poměrům. Zároveň bylo nutné vyrovnávat se s působením převládající kultury – částečně obranou proti ní, částečně adaptací jejích prvků. V této době vznikla velká halachická kompendia, nejdůležitější komentáře Bible, klasická díla židovské filosofie náboženství stejně jako stěžejní kabalistické texty a početná další literatura, která svým významem v židovství přesahuje hranice středověku.

Menší důraz
na novější dějiny

Poměrně méně se obvykle ke slovu dostávají novější židovské dějiny a tradice, ačkoli reformní hnutí 19. století a ještě více dějiny emancipace Židů, vývoj antisemitismu až k holocaustu nebo sionistické hnutí a Stát Izrael mají své místo ve studijních sylabech. Za takovým výběrem stojí na jedné straně nedostatek času na pojednání všech období stejnou měrou, na straně druhé skutečnost, že mnohé linie vývoje od roku 1800 lze zkoumat také bez znalostí hebrejštiny a že se na ně zaměřují jiné obory, například dějiny novověku, soudobé dějiny, politologie, sociologie, germanistika nebo filosofie.

Přestože judaistické znalosti doplňují, popřípadě podstatným způsobem teprve otevírají plné pochopení filosofie Franze Rosenzweiga nebo Emmanuela Lévinase, obrazu židovství v literatuře nebo třeba řeči metafor Paula Celana, přenechávají se většinou taková témata jiným oborům.

Tento explicitně filologický profil judaistiky se zvláštními důrazy na antiku a středověk se v poslední době stal opakovaně předmětem sporů. Jeho kritikové mu vyčítali antikvární charakter a odloučenost od dnešního židovství v jeho rozmanitosti, zastaralá náboženská hlediska i upevňování jazykové bariéry, která neumožňuje co možná nejširšímu publiku zabývat se intenzivně judaistickými tématy. Judaistika se podle nich sama uzavřela v ghettu exkluzivního oboru a postrádá jakoukoli společenskou relevanci.

Kritika judaistiky

Už nějaký čas proto trvají snahy nahradit judaistiku věcně přiměřenějším přístupem k židovství. Pod zastřešujícím pojmem „židovská studia“ se stoupcem takového přístupu snaží interdisciplinárně provázet příspěvky, jež mohou k pochopení židovství a jeho kultury nabídnout obory jako historie, filologie, sociologie, politologie atp., přičemž nepovažují studium hebrejštiny za bezpodmínečně nutné. Tato cesta je srovnatelná s tím, co se na mnoha amerických univerzitách vyučuje jako „Program of Jewish Studies“ – i zde se shrnuje veškerá nabídka nejrůznějších oborů, která se tak či onak židovské tematiky týká.

Mezioborový přístup

Nejdůsledněji je tento přístup realizován na potsdamské univerzitě, kde lze od roku 1992 absolvovat studijní program židovských studií („Jüdische Studien“), vedený katedrami dějin novověku a religionistiky a zahrnující množství volitelných přednášek a seminářů dalších oborů; nabídku doplňuje ještě „Moses Mendelssohn Zentrum für europäisch-jüdische Studien“ patřící též univerzitě. Oproti počátkům se zdá, že význam studia jazyka je zde přece jen více zdůrazňován. Další novější ústavy, například na univerzitách v Düsseldorfu nebo v Halle, sice mají v názvu také označení „židovská studia“, ale nároky ani nabídkou se příliš neliší od tradičních judaistických ústavů. Platí to dále také o „Vysoké škole židovských

Potsdam

studii“ (Hochschule für Jüdische Studien) v Heidelbergu, založené roku 1979, jež je sice jako jediná v přímé židovské správě (Ústřední židovská rada v Německu), ovšem je propojena s univerzitou a má akreditaci i na doktorské studium. Navzdory „internímu“ židovskému zaměření nepatří většina studentů do židovské komunity; díky většímu počtu přednášejících je zde studijní nabídka širší než jinde.

Judaistika
nebo židovská
studia?

Otázka „Judaistika nebo židovská studia?“ se zdá být zbytečná. Oba přístupy totiž mají své oprávnění, své výhody i nevýhody. Jakou formou je studijní program realizován, závisí na možnostech dané instituce. Má-li být obor brán vážně, není možné zcela opomenout hebrejštinu. Přesto jsou oblasti židovských dějin, kultury a náboženství, které lze studovat i bez „filologického balastu“. Judaistika je vždy odkázána na spolupráci se všemi obory, které se tak či onak věnují židovským tématům a uplatňují v nich své specifické kompetence. Měla by si však být také vědoma specifického příspěvku, který sama nabízí, a na který nesmí v zájmu širšího působení rezignovat.

Význam dějin

Je tedy judaistika „čistou vědou“ bez předpokladů vycházejících odjinud? Není nic mylnějšího než takový pohled. Jakkoli je judaista stejně jako každý jiný vědec povinen zohledňovat objektivní kritéria a hledat pravdu, platí zároveň, že není možné opomíjet historické okolnosti, za nichž tato věda nakonec našla své místo na německojazyčných univerzitách. Nebýt holocaustu, jen stěží by k tomu došlo.

Chápání
židovské tradice

Bez neustále udržovaného povědomí o zločinech, které se zde v důsledku staleté nenávisi vůči Židům a antisemitismu odehrály, nemůže judaistika především v německém jazykovém prostoru existovat. Toliko historické „zpracování“ této minulosti nestačí. Zkoumání těchto událostí a jejich pozadí je především věcí soudobé historiografie. Judaistika se jejích poznatků musí držet, sama se však nezajímá tolik o nepřátele Židů jako o židovství samotné, o rozmanitosti jeho historického, kulturního a náboženského vývoje, o jeho hodnoty a jeho statky. Chápání židovské tradice „zevnitř“ by navíc mělo imunizovat proti jakémukoli druhu antisemitismu.

V Evropě nelze studovat judaistiku, aniž by přitom nebyla zohledněna křesťanská tradice, která velkou měrou spoluurčuje otázky, které klademe historii a duchovním tradicím. Novým zákonem zprostředkovaná hodnocení a odsudky, jejichž původ mnohdy ani není znám, vypovídají mnohé o chápání židovství v Ježíšově době, pojetí náboženského zákona a dalších významných aspektech. Snaha o porozumění rabínským textům z jejich vlastních předpokladů a kontextů často také dává odpovědi na mnoho předsudků. Křesťansko-židovské disputace, boj proti Talmudu a nábožensky podmíněné sociální vyloučení Židů ve středověkém křesťanském světě představují nejen významné etapy na cestě ke katastrofě 20. století, ale také osvětlují mnoho dalších aspektů židovských dějin novější doby. Antijudaismus sice není vlastním tématem, nicméně neustále figuruje v pozadí podobně jako otázka, co všechno vlastně je náboženství. Bez náboženského aspektu by židovské dějiny zůstaly nakonec nesrozumitelné.

Židovská
a křesťanská tradice

Judaistika koneckonců není myslitelná bez kontextu sionistického hnutí a Státu Izraele. To nesouvisí jen s tím, že nejvýznamnější centra židovských studií dnes jsou v Izraeli a že poklady jeruzalémských knihoven lákají k badatelským pobytům. Sama existence Izraele jako státu propůjčuje pohledu na židovské dějiny – ať už je náboženský nebo profánní – zcela novou perspektivu. A že by Stát Izrael nevznikl tak rychle bez událostí holocaustu, je zřejmé.

Význam sionismu

Při vši vědeckosti a objektivnosti je judaistika výsostně humanistickou disciplínou, zavázanou bojovat proti předsudkům a vyloučení menšin všeho druhu. V tomto smyslu je židovství jen významným prototypem, jehož zkoumání je možné přenášet i na jiné oblasti. Představa, že svět lze zlepšit díky poznání a vědění, možná dnes vypadá poněkud naivně. Mělo by však být součástí fundamentálního přístupu judaistiky, že prohlubováním poznání se mění také postoje.

Boj proti vytěsnění

Nakonec ještě zmiňme jednu praktickou otázku: Jaké pracovní uplatnění může najít člověk, který vystudoval obor judaistika nebo židovská studia? Hlavní pole uplatnění absolventů představují univerzitní půda, muzea a knihovny. Podle

Pracovní uplatnění

souběžně studovaného oboru se pak přidávají možnosti v oblasti výchovy dospělých, medií, kulturních institucí či diplomatických služeb. Pro židovské absolventy vysokého učení v Heidelbergu – méně již jiných škol – existuje také možnost zaměstnání při židovských obcích, zejména jako učitelé náboženství. Jako předpoklad nástupu do rabínského úřadu toto studium koncipováno není, může však představovat cenný doplněk vlastního rabínského vzdělávání. Valná většina studentů v německé jazykové oblasti si judaistiku, resp. židovské studie, popřípadě jejich určité části, vybírá jako druhý obor, který smysluplně doplňuje jejich hlavní studijní obor, rozhodující pro jejich volbu povolání. V neposlední řadě bývá judaistika s oblibou studována po absolvování pracovní směřovaného vzdělání, bez konkrétního praktického výhledu, případně v rámci zájmového studia seniorů.

2. Sabatianismus, frankismus, chasidismus

Šabtaj Cvi

Na prahu novověku se na půdorysu luriánské kabaly vytvořilo hnutí, které jako by ani nepatřilo k nové době, ale přesto židovský svět na dlouhou dobu významně ovlivnilo. Šabtaj Cvi (1626–1676) se narodil ve Smyrně, studoval Talmud a knihu *Zohar* a již v mládí kolísal mezi hlubokou depresí a euforickým vytržením, v němž veřejně porušoval halachu a vyslovoval zakázané jméno Boží (tetragram), přičemž v modlitbě osmnácti požehnání zaměňoval slova „rozvazuje spoutané“ (*matir asurim*) za „povoluje zakázané“ (*matir isurim*). Roku 1648, což podle jednoho výkladu knihy *Zohar* měl být rok příchodu spásy, se zřejmě poprvé označil za mesiáše. Jelikož jej pokládali za nemocného, obec proti němu nic nepodnikla, ale někdy v letech 1651–1654 byl z obce vyloučen. Po několika letech častých přesunů se roku 1662 usadil v Jeruzalémě. Odtud byl v oficiální funkci vyslán do Káhiry a na zpáteční cestě navštívil mladého kabalistu Natana z Gazy (1644 až 1680), vyhlášeného zvláštním darem poznání duše. Sliboval si od něj narovnání svých poměrů. Natan, jenž Šabtaje znal z Jeruzaléma, jej na základě své vize označil za mesiáše a od tohoto okamžiku vystupoval jako jeho prorok.

Mesiášský
entuziasmus

Židovská obec v Gaze pak Šabtaje uznala jako mesiáše. Mesiášské blouznění se rychle rozšířilo z Palestiny přes Sýrii do Malé Asie a došlo až do židovských obcí v Německu, Holandsku a Itálii. Šabtaj vyhlásil, že v čase, kdy přišel mesiáš, platí halacha už jen symbolicky. Šabat přesunul na pondělí a zrušil mnoho dalších stěžejních ustanovení. Na podzim roku 1665 se vrátil do Smyrny. Masakry během Chmielnického povstání (1648) chápal jako první fázi mesiášského času; příchod konečné spásy pak předpovídal na 18. června 1666. Koncem roku 1665 se odebral do Cařihradu, kde jej místní úřady v obavách o veřejný pořádek zatkly, aby zde nakonec na podzim 1666 konvertoval k islámu. Jeho příznivci si to vysvětlovali jako nejvyšší oběť, kterou mesiáš mohl přinést, a zůstali mu věrni. Musel prý totiž sestoupit do hlubin hříchu, aby odsud vysvobodil i ty nejposlednější jiskry božského

světla. Přibližně dvě stě otců z jemu oddaných rodin dokonce následovalo příklad jeho přestupu k islámu. Roku 1673 byl vyhoštěn do Dulcina v Albánii, kde roku 1676 zemřel, což však jeho stoupenci považovali za pouhé skrytí před konečným zjevením mesiáše.

Hnutí, které Šabtaj Cvi uvedl do pohybu, žilo ještě dlouhou dobu po jeho smrti. Stoupenci přestoupivší k islámu dále potajmu udržovali židovské zvyky a soustředili se především v Soluni; jsou označováni tureckým termínem *dönme*. Ale také v tehdejšímu Polsku (zejména v Litvě) a Itálii se ještě dlouho udržely silné skupiny Šabtajových následovníků, v dalších zemích pak menší skupiny. Zůstávali zde členy tradičních židovských obcí, ale brzy se stávali podezřelými z heretických názorů. Kromě Natana z Gazy, který posléze žil na Balkáně, rozvinul sabatiánskou teologii především Abraham Miguel Cardozo (1626–1706), španělský maran, navrátilivší se v Itálii k židovství. V Tripolisu pak jej tamější obec jmenovala svým náboženským vůdcem, roku 1673 ale byl kvůli sabatiánskému učení vyhoštěn. Od té doby vedl neklidný život a publikoval velké množství spisů, jež měly napomoci k rozšíření sabatianismu.

Dönme
Miguel Cardozo

Stoupenci Šabtaje Cvi byli ještě dlouho aktivní také v Polsku. Svá učení obohacovali o jeho myšlenky kabalisté stejně jako asketicky zaměřené skupiny chasidů, z nichž se někteří roku 1700 vydali do Palestiny očekávat druhý příchod Šabtaje Cvi, aby nakonec své postoje rychle opustili. Bouřlivé spory se po léta vedly o kabalistu a znalce Talmudu Jonathana Eybeschütze (asi 1690–1764), jenž sice byl poměrně záhy po svém vystoupení podezříván ze sabatianismu, ovšem roku 1725 podepsal v Praze spolu s dalšími rabíny klatbu proti této sektě. V roce 1750 se stal rabínem „Tří obcí“ Hamburg, Altona a Wandsbek. Zde se spory rozhořely nanovo, neboť amulety, které vytvářel, byly chápány jako sabatiánské. Eybeschütz tudíž byl svým protivníkem Jakobem Emdenem (1697–1776) uvržen do klatby. O něco později se pak ukázalo, že také učení jeho žáků vykazuje sabatiánské prvky a jeho vlastní syn se nakonec výslovně k sabatianismu přihlásil. Dodnes není úplně

Jonathan Eybeschütz

jasné, zda sám Eybeschütz vůbec někdy sabatiánem byl, zda jím byl pouze v mládí, či zda toto učení vyznával až do konce svého života.

Jakob Frank

Koncem 18. století se zrodila nová forma sabatianismu v kruzích stoupců Jakoba Franka (1726–1791). Frank se narodil v polské Podolii (pomezí dnešní Ukrajiny a Moldávie), ještě s rodiči, pronásledovanými pro svou příslušnost k sabatiánům, se dostal do Bukurešti, aby se pak sám přesunul do Cařihradu a do Soluně. Zde se dostal do kontaktu se skupinami Dönme a záhy se začal označovat jako prorok a mesiášská postava. Když se vrátil do svého rodného polského kraje, obvinila jej židovská obec roku 1756 u místních úřadů z pořádání orgií a na radu Emdenovu zapojila do případu také církve. Biskup sídlící v Kamienci (Kamieniec Podolsky) obě strany pozval k disputaci, která ovšem skončila pálením Talmudu. Frank sice mezitím v Turecku přestoupil k islámu, nicméně nakonec se do Polska vydal. Po další disputaci s rabíny, v níž prý padlo i obvinění z praxe rituálních vražd, potom nabídl církvi, že i se svými stoupcem přijme křesť. Disputace se konala v červenci a srpnu roku 1760 ve Lvovské katedrále, ale otázka rituálních vražd nebyla vyřešena. V září se stovky Frankových příznivců nechaly pokřtít a posléze přijal ve Varšavě křesť i samotný Frank, aniž by se však vzdal svých dosavadních názorů. Když se to doneslo duchovenstvu, byl uvězněn v klášterní pevnosti Čenstochové. Roku 1772 byl Frank osvobozen ruskými jednotkami, usadil se v Brně a roku 1786 přesídlil do Offenbachu. Frankovo učení a jeho duchovní vývoj je možné studovat v posmrtně vydaných sebraných spisech, díky jeho obraznému jazyku a nesystematickému způsobu výkladu však stále mnohé zůstává zahaleno tajemstvím. Sabatiánské tradice každopádně žily mezi Frankovými stoupcem v českých zemích a v Polsku ještě dlouho po jeho smrti.

Chasidismus

Počátky východoevropského chasidismu lze správně pochopit pouze v kontextu zkušenosti s Chmielnického masakry v roce 1648 a silnějších kabalistických a mesiášských tendencí, které od té doby mezi polskými Židy nacházely živnou

půdu, aby nakonec vyvrcholily v sabatiánství a frankismu. Autorita rabínskému úřadu jako vůdčí instance se v této době dostala do krize; tradiční učenost založená na výkladu Talmudu a halachy nemohla dlouhodobě stačit živé zbožnosti prostého židovského obyvatelstva.

Za zakladatele chasidismu bývá považován Izrael ben Eliezer (asi 1700–1760), který coby tvůrce amuletů získal přízvisko Baal Šem Tov („Pán dobrého jména“), zkráceně Bešt. Jako zbožný učitel dětí a kazatel uzdravoval nemocné pomocí amuletů a modliteb a získal mezi lidmi nebyvalou popularitu, kterou předčil i přísně asketické chasidy, přiklánějící se stále zřetelněji k sabatiánskému učení. Během svých putování po Haliči šířil své učení o tom, jak je možné najít Boha nejen prostřednictvím studia Tóry a přísného dodržování halachy, ale koneckonců všude, ba i v těch nejprostších věcech. Pro takovou zbožnost prostého člověka získal mnoho stoupců, kteří pak tradovali jeho výroky a legendy o jeho životě. Po jeho smrti byly tyto tradice sebrány do *Šivchej ha-Bešt* (Chvály na Bešta), vzorových pro celý žánr chasidských vyprávění, jimž ve 20. století Martin Buber dal literární formu a zprostředkoval je i nežidovskému publiku.

Baal Šem Tov

Beštovým nástupcem se brzy po jeho smrti stal – nikoli bez námitek některých chasidských kruhů – Dov Ber z Meziříče († 1772), učenec zběhlý v Talmudu i kabale, jenž nebyl tak bezprostředně spjatý s prostými lidmi jako jeho předchůdce. Dov Ber, známý také jako „velký Magid“ (tzn. kazatel), ovšem dal novému hnutí silnější teologické základy. Pojmy jako „cimcum“ a „rozbití nádob“, které známe z luriánské kabaly, Dov Ber přeinterpretoval v pozitivním smyslu a viděl v nich části zjevení Boha, který je ve všem a se kterým se člověk může setkat v jakémkoli tělesném úkonu. Veškerým svým jednáním pak může přispět k tomu, aby božské jiskry byly vyzdviženy. V jakémkoli činu tedy může být uskutečněno *dvekut* (přilnutí), spojení s Bohem. Navázat takové spojení je sice úkolem každého Žida, ale uskutečnit je může pouze *cadik* („spravedlivý“ vůdce hnutí), jenž se díky nezištnému úsilí o svatost stává prostředníkem mezi nebeským světem a svým

Dov Ber z Meziříče

společenstvím. Dov Ber sice roli *cadika* ještě nepovažuje za tak důležitou, pro další vývoj chasidismu je ale nanejvýš důležitá.

Rabínská opozice

Silný důraz na *dvekut* mohl vyvolat dojem, že konkrétní plnění halachy je odsunuto do pozadí. Naproti tomu Magid podtrhl význam ustanovení Zákona, protože bohoslužbu tělesnou existencí mohl důsledně praktikovat jen málokdo. I přes tento konzervativní pohled na halachu si Magid vysloužil nepřátelství představitelů rabínských kruhů. Dodatečným důvodem jejich nesouhlasu byly jeho změny v liturgii, jež odpovídaly luriánskému přístupu: velký význam připisoval pohybu těla při modlitbě a v extatickém vytržení. Mnoho mladých lidí, kteří se kolem něj soustřeďovali, tak odrazoval od studia v tradičních ješivách. Rabinát ve Vilně, který v té době vedl Elijahu ben Šlomo zvaný Gaon z Vilna, vyhlásil nad chasidským hnutím klatbu těsně před smrtí Dov Bera. Do té doby se ale hnutí díky práci Magidových vyslanců již rozšířilo z volyňské oblasti po celé Ukrajině i v Litvě a uchytilo se i v západním Polsku.

Chasidské dvory

Od Magidovy smrti neměl chasidismus centrální vedoucí autoritu. Rada jeho žáků založila vlastní „dvory“, kolem nichž se soustřeďovali jejich stoupenci. Chasidismus se dále rozrůstal a vytvořily se celé dynastie neformálních vůdců hnutí, které částečně podnes hrají důležitou roli. Nejvýznamnějšími představiteli byli Menachem Nahum Tverský (1730 až 1787), Áron Perlov Veliký (1736–1772) z Karlin-Stolina a Šlomo Halevi z Karlina († 1792), Levi Izák z Berdičeva (asi 1750–1809/10) a Šneur Zalman z Ljadi (1748–1813).

Nachman z Braclavi

Do žádné z etablovaných škol nepatřil Nachman z Braclavi (1772–1811), pravnuke Baal Šem Tova. V roce 1798 podnikl cestu do Palestiny, brzy se však musel vrátit domů. V kyjevské oblasti kolem sebe soustředil chasidský „dvůr“, ovšem záhy se dostal do konfliktu s dalšími *cadiky*, kteří mu vyčítali sklon k sabatiánství a frankismu. Už jeho cesta do Palestiny měla údajně mesiášské motivy. Nachman postupně začal zdůrazňovat mesiášskou roli *cadiků* a očekával, že někdo z jeho následovníků bude mesiáš. *Cadikovi*, kterého chápe přede-

vším jako prostředníka spásy, se chasidé při vstupu do společenství měli zpovídat a potom zpověď pravidelně opakovat.

Natan ben Naftali Hertz Sternhartz (1780–1845), Nachmanův žák a v posledních letech jeho tajemník, vydal ještě za jeho života první svazek představující jeho učení (*Likutej moharan*, 1806, Výběr [z učení] Mistra rabiho Nachmana), roku 1811 pak druhý svazek, který obsahoval i vyprávění o Nachmanových cestách (*Sipurej maasijot*, 1815). Po Nachmanově smrti pak Sternhartz udržel jednotu jeho hnutí, jež přežilo až do 20. století a dnes je činné v USA.

Pokračování hnutí

Na Šneura Zalmana, jehož nástupci se nazývali Schneerson, navazuje dnes vůbec nejznámější chasidské hnutí, označované jako Chabad (akronym slov *chokma, bina, daat* čili „moudrost, pochopení a poznání“). Podle města Lubaviče, kde se usadil jeho syn a nástupce Dov Ber, se stoupenci tohoto společenství nazývají také Lubavičtí. Šneur byl v době, kdy se přiklonil k chasidismu, známým vykladačem Talmudu, halachy a kabaly a vnesl do chasidského učení silně intelektuální prvek. Kladl velký důraz na studium Tóry a rabínské tradice, což postupně převzaly i další odnože chasidského hnutí, původně k tradičním formám studia spíše nepřátelského.

Chabad

Roku 1796 Šneur Zalman anonymně publikoval sbírku svých výroků (*Likutej amarim*, tj. Výběr z výroků, označovaný obvykle jako *Tanja*, Učí se), která v rozšířené edici z roku 1814 dodnes platí za základ každodenního studia členů hnutí Chabad, „psaný Zákon Chabadu“ (*Likutej Amarim – Tanja*, 2007). Podle ní je každý povolán již od narození a má za úkol snažit se o úplné spojení s božským světem, ostatní však coby „průměrní“ lidé mají povinnost usilovat o naplnění v praktickém životě. Skrze materiální plnění ustanovení Zákona se snaží o spojení s Bohem, z jehož podstaty přece materiální svět vychází, o intelektuální a citový rozvoj, mimo jiné i cestou pravidelné meditace, o popření ega a identifikaci s vůlí Boží.

Knihy Tanja

Již během 19. století se několik skupin hnutí usadilo v Palestině (Hebron) a roku 1897 byla založena první Chabad ješiva. Joseph Isaac Schneerson (1880–1950) byl po uvěznění

Živý náboženský proud

roku 1927 vyhoštěn ze Sovětského svazu, usadil se nejprve v Rize a později v Polsku a zakládal Chabad centra po celém světě. Po německé okupaci Polska se podařilo jej dostat do USA, kde se již předtím některé chasidské skupiny usadily. Centrem hnutí se stal Brooklyn a pod vedením Menachema Mendela Schneersona (1902–1994) se podařilo etablovat v mnoha zemích propracovaný systém škol a ješiv. Díky vlastním nakladatelstvím, časopisům a dalším mediím se utvořila dynamická vnitrožidovská misie. Menachema Mendela již za jeho života považovali mnozí za mesiášskou postavu a očekávají jeho druhý příchod; jeho nástupce zatím nebyl nalezen. Chasidismus v různých odnožích, které působí především v USA a v Izraeli, představuje dnes jeden z nejdynamičtějších náboženských proudů dnešního judaismu.

3. Osvícenství, reforma, nová ortodoxie

Spinoza

Judaismus mohl dlouhou dobu žít do značné míry odděleně od duchovní kultury okolního světa, zakotven v soudní samosprávě židovské obce a ve vlastním světě talmudických a dalších židovských tradic. Již od 16. století sice nalezneme výjimky například v Itálii, kde Jehuda ben Jicchak Abravanel (zvaný Leone Ebreo, asi 1460–1523) vydal významné dílo renesanční filosofie *Dialoghi di amore*, kde působil již zmíněný Azaria dei Rossi a o něco později také Leone (Jehuda Arje) Modena (1571–1648), všestranný učenec, hudebník a alchymista, který sepsal pozoruhodně otevřenou autobiografii. Zejména je zde nutno zmínit se o Baruchu Spinozovi (1632 až 1677), jehož *Tractatus theologico-politicus* (1670) se kriticky zabývá hlavními problémy židovské filosofie náboženství a snaží se je nově uchopit. Dílo sice bylo publikováno až dlouhou dobu po Spinozově vyloučení z amsterodamské obce (1656), nicméně už fakt, že Spinoza se již nemusel rozhodovat mezi příslušností k židovské obci a křesťanstvím, nýbrž našel životní cestu mezi těmito možnostmi, svědčí o proměně poměrů.

O sto let později již Moses Mendelssohn nachází přístup k všeobecné německé kultuře a filosofii, aniž by se zároveň dostal do rozporů se svou židovskou identitou. Když roku 1743, vybaven tradičním židovským vzděláním, přišel čtrnáctiletý Mendelssohn do Berlína, studoval jako samouk profánní obory, především filosofii, a naučil se vyjadřovat německy v nejlepším stylu, což v době, kdy jidiš představovalo obecný komunikační jazyk, pro Žida nebylo ještě vůbec samozřejmé. Navázal kontakty s G. E. Lessingem a mnoha představiteli kulturního života a svými filosofickými pracemi si vydobyl uznání. Ty dnes samy o sobě víceméně upadly v zapomnění. Trvalou slávu si ale zajistil, když se důsledně zasazoval o židovskou emancipaci (o jeho vlivu na Dohma jsme se již zmínili) a o reformu židovského náboženského života.

Mendelssohn

V knize *Jerusalem oder Über religiöse Macht und Judentum* (1783) vysvětloval Mendelssohn, že judaismus není zjeveným náboženstvím, nýbrž zjeveným Zákonem. Pouze Zákon odlišuje Židy od jejich okolí, nikoli pravda náboženství, jež je rozumově nahlédnutelná bez ohledu na zjevení. Právě proto, že musí rozum přesvědčit, nesmí být podřízena jakékoli jiné nutnosti. Soudní autonomii židovské obce i institut rabínské klatby proto důsledně odmítal. Judaismus v jeho pojetí spočíval ve věrném dodržování halachy, osvobozeném od donucovacích opatření židovské obce, a v předpokladu rozumově uchopitelné náboženské pravdy.

Zjevený zákon
Náboženství rozumu

Prostřednictvím německého překladu Písma chtěl vést mladé Židy od jidiš kultury k lepší znalosti německého jazyka a zároveň podpořit hlubší studium Bible. Pracoval na něm od roku 1770, vyšlo v roce 1780, zapsané hebrejským písmem a doplněné o hebrejský komentář zpracovaný z větší části jeho spolupracovníky. Mnoho rabínů si záhy a správně uvědomilo, že tento počín oslabí tradiční studium Talmudu a zároveň, díky podpoře znalostí němčiny, bude znamenat první krok k asimilaci, a z těchto důvodů se dlouho a urputně stavěli proti němu. Jakkoli sám Mendelssohn zůstal věrný židovskému vyznání, dokládají konverze téměř všech jeho

Mendelssohnův
překlad Bible

potomků ke křesťanství, kam takový přístup vede. Obavy rabínů tedy jistě byly oprávněné, ale původní poměry byly stejně dlouhodobě neudržitelné.

Průkopník haskaly

Mendelssohnovo myšlení vytvořilo nejdůležitější předpoklady pro židovské osvícenství (zvané *haskala*, od slova *sekel* čili „rozum“). Přispělo k němu i jeho úsilí o renesanci biblické hebrejštiny. Roku 1758 začal vydávat hebrejský časopis, který záhy zanikl, od roku 1783 potom pracoval na časopise *Ha-Measef* (Sběratel), nejdůležitějším publikačním orgánem spisovatelů haskaly, označovaných také *measefim*. Od téhož roku je pro ně doloženo také označení *maskilim*.

Naftali Herz
Homberg

Dlouhodobý úspěch zaznamenal tento pokus o šíření osvícenství prostřednictvím hebrejských publikací pouze ve východní Evropě. U mladých Židů v německé jazykové oblasti se znalost hebrejštiny rychle vytrácela v důsledku tlaku státu na všeobecnou docházku do německých škol. V Rakousku od roku 1786 právo uzavřít sňatek záviselo na úspěšném ukončení německé obecné školy. Naftali Herz Homberg (1749 až 1841), Mendelssohnův blízký spolupracovník, se po vydání tolerančního patentu Josefa II. usadil ve Vídni, kde mu byl svěřen dohled nad židovskými školami s výukou v němčině v Haliči. Jeho boj proti hebrejštině i proti rabínské a kabalistické literatuře nicméně narazil na nechuť rodičů posílat děti do státních škol, které pro ně znamenaly jen ohrožení židovské identity. Také německé a hebrejské náboženské příručky, které Homberg sepisoval, byly jako novoty většinou odmítány. Opakovaného vydání se dočkal pouze jeho katechismus *Imrej šefer* (Slova krásy), který nebyl radikálně osvícenský a vycházel vstříc skutečným potřebám židovské komunity.

Pruský edikt
o Židech 1812

Také v Prusku umožnil tzv. „židovský edikt“ (Judenedikt) z roku 1812 Židům všeobecný přístup nejen do státních škol, ale také k univerzitnímu studiu. Židé usilující o vyšší vzdělání tedy brzy četli a psali již jenom německy a hebrejšтина se stala jazykem rabínů a učenců. Pro Židy bez výraznější vazby na tradici ovšem nebyla její znalost nutná.

Reforma
bohoslužby

Spolu se začleňováním do německého kulturního prostředí brzy přišel také požadavek přizpůsobení v náboženské oblasti.

Dodržování halachy a trvání na židovské tradici se po uvolnění sociálního tlaku židovských obcí stalo do značné míry věcí osobního rozhodnutí jednotlivců. V zájmu zachování jednoty společenství však mnozí považovali za naléhavě nutné reformovat podobu bohoslužeb. Množily se požadavky důstojnějších forem a zkrácení liturgie, aramejské texty měly být nahrazeny hebrejskými modlitbami a *pijutim*, jejichž jazyku téměř nikdo nerozuměl, měly být zcela vynechány. Také v tradičních synagogách se záhy začalo prosazovat kázání v německém jazyce. Hlubší reformy byly dlouho přípustné pouze v rámci uzavřených privátních kruhů, jakým byl například „Israelischer Tempelverein“ (Izraelský chrámový spolek) v Hamburku. Roku 1819 tento spolek publikoval hebrejsko-německou modlitební knížku, která se už nezmiňovala ani o naději na návrat všech Židů do Izraele s příchodem mesiáše, ani o obnovení obětní liturgie v jeruzalémském chrámu. Boj ortodoxních kruhů proti používání němčiny a varhanní hudby při bohoslužbách zde byl odsouzen k nezdaru. V Prusku však slavila úspěch jejich snaha přimět vládu k zákazu reformovaných bohoslužeb v privátních společnostech a také rakouská vláda, jíž byly veškeré novinky podezřelé, zakázala použití němčiny jako modlitebního jazyka.

Během dalších dekád obsazovala rabínské úřady mladá generace, která již měla akademické vzdělání a byla připravena přistoupit k zásadnějším reformám. Nejvýznamnějším představitelem reformního hnutí byl výše zmíněný Abraham Geiger, jenž ovšem v zájmu zachování jednoty společenství postupně zaujímal umírněnější postoje. Samuel Holdheim (1806–1860) naopak opustil své původní ortodoxní názory, zastávané ještě na rabínských synodech let 1844–1846, a stal se mluvčím radikálních reformistů. Nově založená berlínská reformovaná obec jej roku 1847 zvolila svým rabínem a Holdheim brzy přesunul bohoslužby na neděli a zpochybil závaznost obřizky.

Samuel Holdheim

I v dalších obcích v této době došlo k zásadním změnám. Abraham Geiger, jenž původně odmítal uznat hebrejštinu jako jazyk modlitby, vydal v roce 1854 pro potřeby vřatislavské

Novinky

obce modlitební knížku, která liturgii značně zkrátila. Její hebrejská verze byla zdrženlivější než německý text, v němž například zmrtvýchvstání nahradil pojmem věčného života. Očekávání návratu na Sion na konci dějin nicméně vynechal i v hebrejském znění. Obecně vzato se reforma modlitební knihy nejvýrazněji podepsala na pojetí víry. Reformátoři výrazně zkrátili také oddíly biblických textů určené k bohoslužebnému čtení a nechali je většinou přednášet již jen v němčině. Také rušili striktní oddělování mužů a žen v synagoze. Obřad *bar micva* doplnila nebo dokonce nahradila konfirmační slavnost, přístupná i dívkám. Tam, kde *halacha* neodpovídala obecným etickým normám, platila již jen jako historicky podmíněný „obřadní zákon“; pravidla stravování, ale i sobotní klid považovali reformátoři většinou za nezávazné směrnice. Během několika málo desetiletí se tedy praxe židovského náboženství v širokých kruzích radikálně proměnila.

Samson Raphael
Hirsch

Tradiční ortodoxie v Německu dlouho neměla co postavit jako protiváhu reformnímu hnutí. Důležitým mezníkem zde je vystoupení Samsona Raphaela Hirsche (1808–1888). Poté, co získal tradiční rabínské vzdělání v Hamburku, studoval rok na bonnské univerzitě klasickou filologii a historii; zde se také spřátelil s Abrahamem Geigerem. Již roku 1830 se stal oldenburským zemským rabínem. Hirsch byl otevřený vůči novinkám, podporoval profánní studia vedle tradičního vzdělávání a neodmítal němčinu jako jazyk modlitby a studia Písma. Sám také pořídil překlad Tóry, Žalmů a modliteb do němčiny.

Příkázání
jako střed zjevení

Čím se však Hirsch zásadně odlišoval od reformistů, byl jeho důraz na zjevení jako základ židovského náboženství. Jeho esenciálním obsahem podle něj nejsou věčné pravdy, ale konkrétní ustanovení Zákona. Své názory shrnul pod pseudonymem Ben Uziel ve spisech *Neunzehn Briefe über das Judenthum* (Devatenáct dopisů o židovství, 1836) a *Choreb, oder Versuche über Jissroels Pflichten in der Zerstreung* (Choréb čili Úvahy o povinnostech Izraele v diaspoře, 1837), později také v rozličných článcích pro časopis *Jeschurun*, vy-

dávaného od roku 1854. Příkázání, která rozdělují do různých skupin, se snaží racionálně zdůvodnit a odvozuje je od tří principů: lásky k Bohu, spravedlnosti a výchovy sebe sama i bližních. Příkázání byla Izraelcům dána ještě před vstupem do země zaslíbené a tudíž jejich platnost nezávisí na tom, zda Izrael existuje jako stát či nikoli. Izrael jako národ nesjednocuje vlastněná země, nýbrž Tóra (velká část stoupců Hirschova učení proto později odmítala sionismus).

V letech 1846–51 působil Hirsch jako moravský zemský rabín se sídlem v Mikulově. Tamějším přísně ortodoxně laděným Židům se ale i Hirsch zdál být příliš liberální; zejména jeho důraz na studium Bible odmítali jako opomíjení halachy. Z těchto důvodů Hirsch přijal nabídku nově založené „Israelitische Religionsgesellschaft“ ve Frankfurtu (Izraelská náboženská společnost, 1851), kde mohl svůj koncept moderní ortodoxie plně rozvinout a šířit i do dalších míst. Heslo nového hnutí bylo odvozeno z Míšny Avot 2,2: *tora im derech eret*, „Tóra spolu se světským životem/vzděláním“. Propaguje naprosto věrnost tradované halaše a studiu Tóry, spojenou s otevřeností vůči světské vědě a všem dalším vymoženostem nové doby – tedy i poměrně intenzivním začleněním do německého kulturního kontextu.

Frankfurtská společnost, vedená Hirschem, se odštěpila od ostatní obce, aby nemusela přistupovat na žádné kompromisy. Díky rychlému přílivu nových členů si brzy mohla dovolit zřídit vlastní synagogu a školu, která žákům zprostředkovala tradiční židovské předměty i plně německé vzdělání. Stala se tak prototypem „odlučující ortodoxie“, podle něhož brzy vznikaly další společenství. V Berlíně například roku 1869 vznikla „Adass Jisroel“ a za svého rabína zvolila Esriele Hildesheimera, jenž zanedlouho založil ortodoxní rabínský seminář. Prostřednictvím zákona o vystoupení (Austrittsgesetz) z roku 1876 uznal rozdělení židovských obcí v Německu také stát. V Uhrách byl podobný zákon přijat již roku 1871. Reformisté, označovaní zde jako „neologové“, se chtěli na všeobecném židovském kongresu roku 1868 ujmout vedení židovské komunity; ortodoxní Židé, sdružení ve společnosti „Šomre

Izraelská
náboženská
společnost
Frankfurt

„Odlučující
ortodoxie“

Das“ (Ochránci náboženství), se v reakci na to obrátili na vládu s poukazem na svobodu svědomí a právo každého občana na volbu svého vyznání, a slavili úspěch. Většina uherských židovských obcí se rozdělila na ortodoxní a neologické obce, jež vytvořily dvě zemské zastřešující organizace. V Rakousku naproti tomu zůstal v platnosti princip jednotných obcí, zčásti i proto, že ve vídeňské obci nebyly protiklady natolik extrémní.

Německo po r. 1945
Sjednocená obec

Po roce 1945 se obnovené židovské obce v Německu a Rakousku musely už kvůli malému počtu členů snažit o nějakou formu sjednocení. Obecně se všude prosadila ortodoxní obec jako dominantní a jednotící proud, i když nemohla pokrýt celou škálu židovského náboženského života. Teprve v poslední době se objevují úspěšnější snahy zakládat progresivní či liberální společenství, jež jsou většinou součástí většinové obce. Ortodoxní směr se zase rozrůžňuje díky působení hnutí Chabad. Ve Švýcarsku je naopak již delší dobu znatelná větší rozmanitost, podobně jako v poměrně velkých komunitách v Anglii a ve Francii.

Ortodoxie v Izraeli

V Izraeli je dodnes oficiálně jen ortodoxní směr oprávněn obsazovat rabínské úřady, ovšem i tam tento monopol nabourávají další proudy; není ještě zcela jasné, kam se v tomto ohledu bude vývoj ubírat. Plné spektrum židovských náboženských proudů s vlastními teologickými semináři a zastřešujícími organizacemi funguje pouze v USA. Umožňuje to už jen velikost tamější židovské komunity, ale také striktní oddělení státu a náboženství. Přibližně polovina amerických praktikujících Židů patří do reformních obcí, třetina do obcí konzervativních navazujících na tradici vratislavského semináře, desetina k ortodoxnímu směru, něco mezi jedním a dvěma procenty k takzvaným rekonstrukcionistům, odštěpeným od konzervativního hnutí. Ve skutečnosti jde samozřejmě o ještě větší rozmanitost, přičemž vzájemná vymezení leckdy nejsou zcela průhledná.

Spektrum směrů
v USA

4. Filosofie a teologie

V osobě Mosese Mendelssohna němečtí Židé poprvé vstoupili do debat o vysloveně filosofických otázkách. Během sta let od jeho vystoupení se věda o židovství o podobné problémy takřka nezajímala, pokud se ovšem nejednalo o díla středověké židovské filosofie. Teprve Hermann Cohen (1842–1918) je prvním z řady židovských filosofů, kteří se začali systematicky zabývat vlastní tradicí. Cohen patřil do marburské novokantovské školy a židovskými tématy se začal obsáhleji zabývat až od roku 1912, kdy začal vyučovat na berlínské Vysoké škole vědy o židovství. Své pojetí židovského náboženství předložil v díle *Die Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums* (1919), publikované až po jeho smrti. Boha Cohen už nechápe jako ideu, nýbrž jako poslední skutečnost, z níž vychází lidský duch. Mezi jsoucím Bohem a vždy teprve uskutečňujícím se světem panuje vztah korelace: uskutečňování je myslitelné pouze tehdy, pokud je nějaké bytí. Ale i Boží bytí má smysl pouze ve stvoření. Korelace mezi světem a Bohem se pak naplňuje ve vztahu člověka k člověku, což podle Cohena nejlépe ukazuje právě židovství. Židé přispívají k dílu stvoření, které směřuje ke sjednocení celého lidstva. Vzhledem k tomu, že trpěli za ostatní národy, získávají právo na obrácení všech národů. Cílem dějin je naprostá jednota lidstva, mesiášský čas, který nicméně vzhledem k věčnému trvání světa zůstává utopickým horizontem.

Hermann Cohen

Rozum považuje Cohen za vlastní pramen náboženství, i když to dokládá pouze na židovských textech; funkce rituálů a modliteb pak spočívá v tom, že navzdory opakované zkušenosti nezdaru úsilí o rozumové nalezení milosrdného Boha umožňují zůstat s Bohem v kontaktu. Dialogický vztah mezi člověkem a Bohem byl pro Cohena postupně stále významnější, plně však tuto myšlenku rozvinuli Franz Rosenzweig a Martin Buber.

Rozum jako pramen náboženství

Ještě před nimi ale jmenujme Leo Baecka (1873–1956). Baeck začal na berlínské Vysoké škole vědy o židovství vyučovat ve stejné době jako Cohen, byl ovšem již uznávaným

Leo Baeck

židovským teologem. Adolf von Harnack (1851–1930) ve svém velice úspěšném díle *Das Wesen des Christentums* (Podstata křesťanství, 1900) postavil Ježíše jako mezní postavu dějin do rozhodného protikladu vůči židovskému světu. Baeck na to zareagoval dílem *Das Wesen des Judentums* (1905), v němž klade důraz na nepřerušenu kontinuitu vývoje židovského náboženství, které s pravým poznáním Boha také ukazuje, co je třeba činit. Toto náboženství je nejvyšším výrazem morálního vidění světa a jako takové je univerzální; pouze historicky je vázáno na dějiny židovského národa. Židovství jsou cizí jakákoli dogmata a spása podle něj nezávisí na nějakém náboženském vědění. Na rozdíl od křesťanství, jež je jakýmsi romantickým náboženstvím citu, představuje židovství náboženství činu, usiluje o nápravu světa. Baeckovy výklady jsou klasickým výrazem myšlení reformních Židů 19. století, jakkoli Baeck sám v dalších vydáních knihy silněji zdůrazňuje dialektiku tajemství a modlitby a vrací se tak k tématům židovské mystické tradice.

Franz Rosenzweig

Franz Rosenzweig (1886–1929) se již málem nechal pokřtít, ale bohoslužebný zážitek na Jom kipur roku 1913 jej přivedl zpět k judaismu, jehož tradice začal studovat u Hermanna Cohena. Tehdy se také spřátelil s Martinem Buberem. Po vojenské službě v první světové válce, do níž se přihlásil jako dobrovolník, zahájil roku 1918 práci na svém stěžejním díle s názvem *Der Stern der Erlösung* (Hvězda vykoupení, 1921). Tehdy už znal rukopis Cohenova spisu a pojem korelace pro něj získával velkou důležitost. Proti nároku idealistické filosofie na převedení veškeré zkušenosti na jednoho společného jmenovatele představuje Rosenzweig Boha, svět a člověka jako tři různé skutečnosti zprostředkované zkušeností, které nelze od sebe navzájem odvodit, ale které na sebe navzájem působí v procesech stvoření, zjevení a vykoupení. Stvoření je počátkem zjevení, není však vázáno na určitý časový bod, ale děje se jako neustále běžící proces. Zjevení pak nevede ke všeobecným pravdám, ale je ověřitelné pouze v osobní zkušenosti jednotlivce. Ve zjevení tedy Bůh osobně oslovuje konkrétního člověka, v něm se vytváří pouto lásky

mezi Bohem a člověkem. Spása se přibližuje tam, kde se tato láska předává dále, což je zvláštním úkolem židovství, jež samo v liturgickém roce a jeho svátcích zakouší již nyní věčnost a staví se tak mimo dějiny.

Martin Buber (1878–1965) byl přítelem Franze Rosenzweiga a pracovní s ním pojil především společný projekt překladu Bible (*Die Schrift*, 15 svazků, 1925–37, revidované vydání 4 sv., 1954–60). Také v jeho filosofii, především v důrazu na dialogické myšlení, lze vysledovat mnoho společných prvků. Buberovy práce ale čerpají ze vzdálenější minulosti. Plodem jeho zájmu o chasidismus byla přebásnění chasidských příběhů (*Geschichten des Rabbi Nachman* [Příběhy rabiho Nachmana], 1906; *Die Legende des Baal Schem* [Legenda o Baal Šemovi], 1908; čes. Chasidská vyprávění, 2002). Toto zaměření ale ovlivnilo také jeho představu individualisticko-anarchistického náboženství v protikladu k organizovanému náboženství představovanému rabinátem a synagogou, v němž není místa pro plnění příkázání. Buber hluboce zapůsobil na židovské mládežnické hnutí svými *Drei Reden über das Judentum* (Tři řeči o židovství, 1911), doplněnými později o spis *Vom Geist des Judentums* (O duchu židovství, 1916). Také zde se vymezoval vůči oficiálnímu židovství a stavěl proti němu „podzemní“ židovství proroků. Žid musí nejprve v sobě oživit židovskou identitu a dosáhnout sjednocení svého života, ve kterém hrají hlavní roli posvěcená každodennost a výhled na lepší budoucnost. To je podle Bubera možné uskutečnit pouze v Palestině, kam se nicméně odebral až v roce 1938.

Martin Buber

Zatímco Rosenzweigova *Hvězda vykoupení* dlouho neměla mnoho čtenářů, slavil Buber se svým spisem *Ich und Du* (Já a ty, 1937, čes. 1969) velký úspěch. Buber zde odlišuje otevřený, vzájemný a na dialogu spočívající vztah já–ty od vztahu já–ono, v němž ten druhý není partnerem, nýbrž toliko předmětem. Bůh je věčné Ty, není nahlédnutelný metafyzickou spekulací, ale v rámci každodenní zkušenosti lidského já–ty. Zjevení se odehrává ve všednosti. Tento dialog mezi Bohem a člověkem se odráží v Bibli; Buber chtěl

Vztah já–ty

prostřednictvím překladu, na němž s Rosenbergem pracoval, ukázat, že Bible je stále ještě živým slovem věčného Ty. Odpověď člověka v dialogu s Bohem byla druhdy ustanovení Zákona a dnes jí je zvládnutí všedního života. Pravým náboženstvím je bezvýhradné sebeodevzdání člověka v rámci posvěcování každodennosti, v níž lze zakoušet společenství mezi Bohem a člověkem. V rámci židovství měl Buberův náboženský anarchismus daleko menší odezvu než mimo ně, kde byl často vnímán jako nejvlastnější reprezentant židovské tradice.

Abraham Heschel

Abraham Heschel (1907–1972), jeden z řady nástupců Dov Bera z Meziříče, spojil chasidskou tradiční praxi s původními formami studia Talmudu a kabaly, jakož i studiem filosofie v Berlíně, kde ovšem docházel i na Vysokou školu vědy o židovství. Buber jej roku 1937 jmenoval svým nástupcem na „Židovském učení“ (Jüdisches Lehrhaus) ve Frankfurtu. Již roku 1938 se ale musel přesunout do Polska a o dva roky později se dostal do USA, kde učil na „Hebrew Union College“ v Cincinnati židovskou filosofii, od roku 1945 potom etiku a mystiku na „Jewish Theological Seminary“ v New Yorku. Heschel navazuje na chasidské učení a – v lecčems podobně jako Rosenzweig a Buber – zdůrazňuje existenciální setkání s Bohem ve všednosti a světském životě. Racionální myšlení může nanejvýš ukázat alternativy, mezi nimiž si člověk musí vybrat; rozhodující ale je oživit náboženské emoce a naplňovat ustanovení Zákona, díky němuž se člověk učí sebeovládání a zažívá mysterium existence. A konečně je tu prvek naslouchání Tóře: v ní se člověk dozví, že Bůh člověka potřebuje stejně jako člověk Boha, poznává Boží lásku k lidem a jeho soucítění. Heschelova teologie, shrnutá v knize *God in Search of Man* (Bůh hledá člověka, 1966), jej motivovala k angažmá ve prospěch nejrůznějších problémů lidských práv, kupříkladu ve spolupráci s Martinem Lutherem Kingem. Pozoruhodné je, že holocaust, během něhož zahynulo několik členů jeho rodiny, se v jeho myšlení nijak neodráží. V Heschelově myšlení zcela dominuje náboženský optimismus.

Na „Jewish Theological Seminary“ vyučoval také Mordecai M. Kaplan (1881–1984), jehož myšlení se radikálně odklání od tradičních forem židovské teologie. Z nejrozmanitějších představ o Bohu, jež se v průběhu dějin objevily, vyvozuje, že nezáleží tolik na tom, jak člověk o Bohu smýšlí. Idea božského je všeobecnou zkušeností, že v přirozeném světě se vždy znovu nečekaně objevuje nárok na lidské ideje a hodnoty. Bůh není nějakou vyšší bytostí sídlící mimo člověka, ale představuje jednu z funkcí jeho seberealizace. Důležité přitom je, jak člověk ideu „Bůh“ promítá do svého konání a nakolik jej motivuje pracovat v zájmu spravedlnosti a k naplněnému životu. Tóra je textem, který vždy ještě čeká na význam. Dostává jej od společenství, na které zapůsobí. Tóra umožňuje specifický židovský přístup k obecně lidským záležitostem a ukazuje cestu k pravé demokracii. Kaplanovo naturalistické myšlení se silným důrazem na sociální angažovanost stálo u zrodu takzvaného rekonstrukcionismu. Jeho stěžejním dílem je *Judaism as a Civilization. Toward a Reconstruction of American-Jewish Life* (Židovství jako civilizace. Rekonstrukce amerického židovského života, 1967).

Nelze opomenout holocaust jako zdroj podnětů pro židovskou filosofii a teologii. Především problém teodiceje byl v této souvislosti nastolen v palčivosti dosud nezakoušené. Podle Richarda L. Rubensteina (nar. 1924) plyne z Osvětlemi ponaučení, že Bůh je mrtvý, protože v opačném případě by holocaust nedopustil (*After Auschwitz. Radical Theology and Contemporary Judaism*; Po Osvětlemi. Radikální teologie a současný judaismus, 1966). Z toho vyplývá potřeba odmytologizovat židovskou víru. Tóra nicméně zůstává důležitým dědictvím, ba je společně s tradicí a náboženským společenstvím ve světě bez Boha ještě nezbytnější než kdy jindy. Emil Fackenheim (nar. 1916) chápe Osvětím hlavně jako apel na židovství, aby nadále žilo a neumožnilo Hitlerovi posmrtný triumf. Židovský národ musí splnit své světodějně poslání, má lidstvu zprostředkovat nový cit pro sociální i politické záležitosti a přispět tak k budování království Božího (*The Jewish Return into History. Reflections in the Age of Auschwitz*

Teodicea
po holocaustu

and a New Jerusalem; Návrat Židů do dějin. Úvahy v epoše Osvětlení a Nový Jeruzalém, 1978).

Na tradiční židovské myslitele navázal Eliezer Berkovits (nar. 1908), když výslovně odmítl dávat odpověď na otázku teodiceje. V knize *Faith After the Holocaust* (Víra po holocaustu, 1973) poukazuje na tradiční pojetí takzvaného *hester panim* („skrytí tváře“ Boží), podobně jako již Buber mluvil o „Boží zatmění“. V určitých dějinných okamžicích se Bůh od světa odvrací, aby člověku ponechal svobodu činit, čeho je schopen. Holocaust je jen jednou z dalších katastrof v židovských dějinách a dává věřícím Židům možnost světit jméno Boží a uprostřed největšího utrpení zvěstovat svatost Hospodina. Mohli bychom zde uvést celou skupinu autorů jako jsou Eugene B. Borowitz (nar. 1924) nebo Arthur A. Cohen (1928–1986) a další, kdo se snaží nacházet přístup k nepochopitelné skutečnosti jako takové. Jakékoli „řešení“ problému v těchto textech nelze očekávat.

Židovské myšlení se ovšem nezastavilo u Osvětlení. V posledních letech se předmětem silnějšího všeobecného zájmu stala řada židovských filosofů. Jmenovat je zde třeba Jean-Françoise Lyotarda (1924–1998) a Jacquesa Derrida (1930 až 2004), především ale Emmanuela Lévinase (1906–1995). Lévinas vyšel z tradice litevské talmudické vzdělanosti, studoval ve Francii a větší část války strávil jako francouzský důstojník v německém zajetí. Silně jej ovlivnil Franz Rosenzweig, znal ovšem daleko lépe Tóru i Talmud a právě jejich filosofický výklad se stal zásadním způsobem jeho vyjádření. Lévinas rozvinul vlastní teologickou etiku, v níž hraje stěžejní roli pojem Jiného. Jiný je Žid, který se nesmí asimilovat, vzdát své cizosti, ale musí za každou cenu požadovat naplnění své spravedlnosti ve světě. Ze studia Talmudu a Tóry podle Lévinase vyplývá orientace v praktickém životě. Dalším stěžejním termínem je ne-indiference, označující nárok respektovat tvář druhého, přijímat vůči němu odpovědnost, milovat jej a nezabít jej. Židovská tradice říká, že odpovídající jednání vyžaduje dětskou důvěru, která akceptuje zvnějšku daný zákon, aniž by jej předem poznal rozumově, jak tomu bylo tře-

ba na Sínaji. Tam, kde se osamostatňuje vůle k vědění a chce se obejít bez víry/důvěry, tam jde podle Lévinase o degeneraci rozumu a v důsledku již také o zkorumpovanou morálku.

Lévinas fascinuje mnoho čtenářů právě zakotvením své argumentace v tradičním židovském myšlení a podáním, které se nikomu nepodbízí a vlastní jedinečný příspěvek k etice nechává autenticky působit. Dnešní filosofii jazyka zase nabízí cenné nové pohledy jeho studiím Talmudu vytříbený přístup k řeči; s tím související koncept hermeneutiky, prodchnutý také talmudickým myšlením, je možné považovat za nejvýznamnější příspěvek židovských myslitelů k soudobému filosofickému diskurzu obecně. Kruh se tak uzavírá: bez hluboké znalosti tradiční rabínské literatury se studium moderních podob židovského myšlení obejde jen stěží.

Zakotvení v tradici

Chronologický přehled

1665–1666	Mesiášské hnutí kolem Šabtaje Cvi (1626–1676)	Sabatiánská hereze ohrožuje židovské komunity
1700–1760	Baal Šem Tov	Východoevropský chasidismus
1726–1791	Jakob Frank	Nová forma sabatianismu
1729–1786	Moses Mendelssohn	Vrchol židovského osvícenství
1781/82	Toleranční patent Josefa II.	První úspěchy emancipačního hnutí
1791	Občanské zrovnoprávnění Židů francouzským Národním shromážděním	
1794–1886	Leopold Zunz	Věda o židovství
1808–1888	Samson Raphael Hirsch	Zakladatel nové ortodoxie
1810–1874	Abraham Geiger	Reformní hnutí
1819	Hep-hep bouře	Protižidovské reakce
1854	Seminář ve Vratislavi	První židovská vysoká škola
1860–1904	Theodor Herzl	Zakladatel sionismu
1867	Zrovnoprávnění v Rakousko-Uhersku	Emancipační proces se uzavírá
1871	Zrovnoprávnění v Německé říši	
1894–1895	Dreyfusova aféra	Herzlův program sionismu
1897	První sionistický kongres v Basileji	
1917	Balfourova deklarace	Anglie podporuje sionismus
1922	Britský mandát v Palestině	Arabsko-židovské napětí
1935	Norimberské zákony	Zrušení práv Židů
1939–1945	Holocaust	Zavražděny miliony Židů
1947	OSN rozhoduje o rozdělení Palestiny	Postupná obnova židovských komunit v Evropě
1948	Stát Izrael, válka o nezávislost	
1967	Šestidenní válka	Palestinská otázka

VII. PŘÍLOHA

(Petr Sláma)

1. Judaistika v Čechách a na Moravě

1.1 Historický náčrt

Vědecké studium židovství jakožto dějinného, kulturního a náboženského fenoménu, a to od jeho biblických počátků až po současnost, je u nás stále novinkou. Ostatně, novinkou je vzhledem k tisíciletím židovských dějin *takto* pojaté studium vlastně kdekoli na světě. Studium Tóry patří k podstatě rabínského židovství. Judaistika, jak ji představuje tato kniha, je ale dítětem osvícenství, představy, že univerzitní studium má k předmětu svého studia přistupovat objektivně a kriticky. Kromě toho vyrůstá akademické studium židovství také z hlubokého zájmu o židovství, který byl od dob renesance vlastní mnoha křesťanským teologům; prolínal se přitom zájem o židovství a jeho literaturu pro ně samotné s úmysly misijními. Nepřekvapí proto, že mezi judaistikou a tradičním rabínským vzděláním zela často hluboká propast. Teprve v průběhu 20. století dochází v anglosaském světě a v Izraeli ke sblížení obou přístupů.

Země koruny české stály většinou stranou tohoto vývoje. Jen zcela okrajově působili na našem území tzv. křesťanští hebraisté, humanističtí vzdělanci, kteří vedeni snahou po návratu *ad fontes* studovali nejen biblickou, ale také rabínskou a mystickou literaturu a výrazně se podíleli na jejich překladech a vydání tiskem. K jejím pozdním stoupencům patřil bratrský učitel hebrejštiny a na sklonku života rektor Univerzity Karlovy Mikuláš z Kamenky († 1616). Na počátku své badatelské kariéry se v dizertaci věnoval literárněkritickým otázkám hebrejské Bible také Josef Dobrovský (1753–1829).

Pokud jde ovšem o tradiční židovské vzdělání, byla Praha během 16. až 19. století rodištěm nebo působištěm celé řady

významných rabínských učitelů; kromě známého Jehudy ben Becalela Löwa to byli také Jom Tov Lipman Heller, David Oppenheim, Jechezkel Landau a mnoho dalších. Rabínská vzdělanost zde na počátku 19. století dosáhla takového věhlasu, že se rakouské úřady v roce 1809 cítí nuceny zdůraznit císařským dekretem, že jelikož tzv. „Systemální patent (z roku 1797) žádnou židovskou univerzitu v Praze nezmiňuje, je nepřipustné nazývat ji (tedy pražskou ješivu) tímto názvem nebo jako *Academia judaeorum*“. Navzdory této ortodoxní tradici však široké vrstvy židovské populace v českých zemích přijímají spolu se zrovnoprávněním Židů ve 2. polovině 19. století také mentalitu osvícenství velmi vstřícně. Z Velkého Meziříčí pocházel vídeňský judaista Isaak Hirsch Weiss, autor jednoho z důležitých milníků judaistiky, spisu *Zur Geschichte der Jüdischen Tradition* (známého také pod hebrejským názvem *Dor, dor ve-doršav*). Z Lomničky u Golčova Jeníkova pocházel Isaak Mayer Weis (Wise), zakladatel reformního judaismu i jeho vzdělávací instituce, the Hebrew Union College v Cincinnati ve Spojených státech. I přes tuto převážně liberální mentalitu českého a moravského židovství zde tzv. *Wissenschaft des Judentums*, věda o židovství, jak se od 19. století pěstovala v sousedním Německu (k němuž patřila např. Vratislav, tehdy Breslau), Rakousku nebo v Maďarsku, nikdy nehrála důležitou roli.

Samostatný obor „hebrejské filologie a rabínské literatury“ byl na německé Karlo-Ferdinandově univerzitě otevřen v roce 1849. V jeho čele stanul Wolfgang Wessely z Třebíče. Stalo se to tehdy navzdory skeptickým vyjádřením představitelů židovské obce (Šlomo J. Rapaport aj.) o Wesselyho kompetenci při četbě rabínské literatury. Spolu s ním se po rabínských studiích a po studiu semitistiky u Wilhelma Gesenia v německém Halle nad Saalou ujímá profesury také rodák z Lysé nad Labem (o dvě generace starší krajan Bedřicha Hrozného) Saul Isaak Kaempf. Neslavně skončila pražská profesura údajného znalce rabinů Augusta Rohlinga. Ještě před příchodem do Prahy, v roce 1876, tento kněz sepsal a vydal v Münsteru proti židovský plagiát nazvaný *Talmudjude*. Spis posloužil jako

munice mnoha pozdějších antisemitských výpadů. Přes 20 let pak Rohling působil na pražské teologické fakultě jako starozákonní exegeta. Platil zde mj. jako autorita v případech nařčení z židovských rituálních vražd, jejichž existenci dokazoval. Nakonec jej hebraista a semitolog Franz Delitzsch usvědčil ze lži, resp. prokázal jeho neschopnost číst samostatně Talmud.

Ozvukem osvícenského zájmu o vlastní kořeny a snahou zachránit je před negativními důsledky moderní doby (bezprostřední souvislostí byl spor o to, zda má pražská židovská čtvrť ustoupit moderní honosné zástavbě; nakonec skutečně ustoupila, na jejím místě je dnes Pařížská ulice a její okolí) bylo ovšem založení Židovského muzea v Praze. U jeho zrodu stáli na počátku 20. století Samuel Hugo Lieben a August Stein. V roce 1942 změnili nacisté muzeum v Ústřední židovské muzeum, kde měly být uchovány vzácné předměty zlikvidovaných židovských obcí ze zemí okupovaných Němci. Odbornou práci zde tehdy vedl Otto Muneles, rabínsky vzdělaný a chasidismem ovlivněný klasický filolog. Když byl roku 1943 deportován do Terezína, byl zde zařazen k tzv. „Talmudkommandu“, které mělo katalogizovat hebrejské tisky. Nacisté zřejmě tušili, že rabínské a liturgické texty představují nejpevnější kotvu židovství, a význam, který katalogizaci přikládali, Munelesovi zřejmě zachránil život. Po válce, v níž ztratil celou rodinu, Muneles ve Státním židovském muzeu vybudoval základ unikátní knižní kolekce dnešního Židovského muzea v Praze. S Miloslavem Bohatcem zúročil svá bádání v monografii *Bibliografický přehled židovské Prahy*. Externě tehdy působil také na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Za komunismu pak právě zde, na nedlouhé ose mezi Židovským muzeem a Filozofickou fakultou, a ovšem také mimo rámec oficiálního vzdělávání, probíhalo studium judaistiky. Pozůstatkem námluv sovětského bloku a Státu Izrael byl obor hebraistiky na Filozofické fakultě, v padesátých letech 20. století notně zredukovaný a po vypuknutí Šestidenní války pod záminkou reorganizace zrušený docela. Pod

vedením Munelesovým zde vystudovali např. Jaroslav Oliverius či Vladimír Sadek, promovali zde Stanislav Segert, v 60. letech Jiřina Šedinová a počátkem 70. let Bedřich Nosek. Absolventi nacházeli uplatnění ve Státním židovském muzeu, v Orientálním ústavu Akademie věd a jako lektori Státní jazykové školy v Praze. Po listopadu 1989 byla obnovena možnost studovat v rámci dvouoborového studia hebraistiky v kombinaci s dalším oborem (Jiřina Šedinová). V studiu religionistiky fakulta nabízí úvodové kurzy judaistiky (Pavel Sládek).

Studium biblické hebrejštiny a zčásti i judaistiky mělo ovšem jakožto předpoklad exegeze Starého zákona vždy své místo v rámci studia teologie. Zejména Slavomil Daněk, profesor Starého zákona na Husově československé evangelické bohoslovecké fakultě, založené v roce 1919, věnoval židovským dějinám výkladu Bible bedlivou pozornost (zejména v interních skriptech fakulty, nazvaných „Literárně-kritický úvod do Starého Zákona“, Praha 1929). V této linii později v různé míře pokračují jeho kolegové i později žáci z dnešní Evangelické teologické fakulty (Miloš Bič, Jan Heller, Milan Balabán, Martin Prudký, Petr Sláma a Pavel Hošek). Specifickým rysům židovské exegeze a liturgie věnují badatelskou a publikační pozornost na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci (zde zejména Petr Chalupa a František Kunetka), na standardní úrovni umožňující samostatnou práci s hebrejskou Biblí se hebrejštině a jejímu kontextu věnují také všechny ostatní katolické teologické fakulty v ČR.

Od počátku 90. let se na Husitské teologické fakultě věnuje judaistice jako samostatnému studijnímu oboru Bedřich Nosek a jeho spolupracovníci (David Biernot, Pavla Damohorská, Markéta Holubová, Lena Arava-Novotná a David Dunayevsky). Z katedry biblistiky a judaistiky se na této fakultě v roce 2005 osamostatnil Ústav židovských studií. V rámci bakalářského i magisterského studia nabízí studium judaistiky v kombinaci s teologií, filosofií nebo religionistikou, v rámci doktorského studia přímo jednooborové studium judaistiky.

V posledních letech se judaistice věnují také další akademická pracoviště. Univerzita Palackého v Olomouci otevřela v roce 2006 na Filozofické fakultě v rámci katedry germanistiky navazující magisterský obor judaistika. Jeho garantkou je Ingeborg Fürst-Fialová a jeho provoz zajišťují spolu s ní Tamas Visi, Lousie Hecht a další badatelé a hosté. Některá témata judaistiky sleduje a vyučuje na Západočeské univerzitě v Plzni Centrum blízkovýchodních studií, vedené Věrou Tydlitátovou.

2. Studium judaistiky v České republice a v sousedních zemích – instituce, knihovny, www adresy

Praha

AV ČR, Orientální ústav, Oddělení Afriky a Předního východu, Pod vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8; <http://www.orient.cas.cz/index.htm>

Univerzita Karlova v Praze, Evangelická teologická fakulta; Černá 9, 115 55 Praha 1, <http://www.etf.cuni.cz>; zde viz také knihovnu UK ETF, <http://web.etf.cuni.cz/ETFLIB-1.html>

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav Blízkého východu a Afriky, Celetná 20, 116 42 Praha 1; <http://ubva.ff.cuni.cz/>
a Ústav filosofie a religionistiky, Nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1; <http://www.ff.cuni.cz/FF-7391.html>

Univerzita Karlova v Praze, Husitská teologická fakulta, Ústav židovských studií, Pacovská 350/4 ; P.O.BOX 56; 140 21 Praha 4; <http://www.htf.cuni.cz/HTF-41.html>

Židovské muzeum v Praze, U Staré školy 1, 110 00 Praha 1; oddělení Judaistika a dějiny Židů;

<http://www.jewishmuseum.cz/cz/czservices.htm#1>;

a Vzdělávací a kulturní centrum, Maiselova 15, 110 00 Praha 1; <http://www.jewishmuseum.cz/cz/czvkc.htm>

Olomouc

Univerzity Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta, katedra biblických věd,
<http://www.upol.cz/fakulty/cmtf/struktura/katedry-a-pracoviste/kbv/>

Univerzity Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových, Tř. 1. Máje, 771 80 Olomouc;
http://www.jud.upol.cz/index.php?option=com_frontpage&Itemid=28

Plzeň

Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická, Centrum blízkovýchodních studií, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň;
<http://www.kbs.zcu.cz/pracovnici.php>

Bratislava

Univerzita Komenského v Bratislavě, Fakulta sociálních a ekonomických věd, Inštitút judaistiky UK, Odbojárov 10/A, P.O. Box 129, 820 05 Bratislava 25; <http://www.ij.uniba.sk/index.htm>

Vídeň

Universität Wien, Institut für Judaistik, Spitalgasse 2, Hof 7, 1090 Wien, Rakousko; <http://www.univie.ac.at/Judaistik/>

Berlín

Freie Universität Berlin, Institut für Judaistik, Schwendenerstr. 27, 14195 Berlin, <http://www.geschkult.fu-berlin.de/e/judaistik/>

Frankfurt n. M.

Johann Wolfgang Goethe-Universität; Fachbereich Ev. Theologie; Altes Testament; Grüneburgplatz 1; 60323 Frankfurt am Main; <http://www.evtheol.uni-frankfurt.de/at/index.html> a Seminar für Judaistik; Mertonstraße 17, 3. Stock, Bauteil B; Räume 306B–317B; 60054 Frankfurt am Main; <http://www.judaistik.uni-frankfurt.de/>

Heidelberg

Hochschule für Jüdische Studien, Landfriedstraße 12, D-69117
Heidelberg, <http://www.hfjs.eu/>

Lipsko

Universität Leipzig, Theologische Fakultät, Forschungsstelle
Judentum an der Theologischen Fakultät, Otto-Schill-Str. 2, D-04109
Leipzig; <http://www.uni-leipzig.de/~judaica/index.php>

Tübingen

Eberhard-Karls Universität, Institutum Judaicum, Liebermeisterstr. 12,
D-72076 Tübingen; <http://www.uni-tuebingen.de/judaicum/index.html>

Varšava

Uniwersytet Warszawski, Wydział Orientalistyczny, Zakład
Hebraistyki, Ul. Krakowskie Przedmieście 26/28; PL 00-927
Warszawa; <http://www.hebraistyka.uw.edu.pl/>

Krakov

Uniwersytet Jagielloński, Katedra Judaistyki, ul. Stefana Batorego 12,
31–135 Kraków; <http://www.judaistyka.uj.edu.pl/>

Vratislav

Uniwersytet Wrocławski, Studium Kultury i Języków Żydowskich,
pl. Nankiera 15; 50–140 Wrocław;
<http://www.judaistyka.uni.wroc.pl/judaistyka/index.php>

Další odkazy k důležitým judaistickým pracovištím ve světě
jsou uvedeny v oddíle 3.7.

3. Literatura

3.1 Všeobecně

- Ismar Elbogen: *Jewish Liturgy: A Comprehensive History*, Philadelphia, New York, Jerusalem: Jewish Publication Society, 1993
- Günter Stemberger, *Das klassische Judentum* (dopl. vydání), C. H. Beck, 2009
- Geoffrey Wigoder, *Encyclopaedia Judaica, ENCYCLOPAEDIA JUDAICA – CD ROM Edition*, Jerusalem: Keter Publishing House Ltd., 1997

česky:

- Arnulf H. Baumann, *Co by měl každý vědět o židovství*, Praha: Kalich, 2000
- Simon Philip De Vries, *Židovské obřady a symboly*, Praha: Vyšehrad, 2009
- Jan Divecký, *Židovské svátky: Kalendářem od Pesachu do Purimu*, Praha: p3k, 2005
- Michael Fishbane, *Judaismus: Živení a tradice*, Praha: Prostor, 1996
- Ja'akov Newman a Gavri'el Sivan, *Judaismus od A do Z: Slovník pojmů a termínů*, Praha: Sefer, 1992
- Bedřich Nosek a Pavla Damohorská, *Úvod do synagogální liturgie*, Praha: Karolinum, 2005
- Helena Pavlincová a kol., *Judaismus – Křesťanství – Islám: Slovník*, Praha: Mladá Fronta, 1994
- Kurt Schubert, *Židovské náboženství v proměnách věků: Zdroje – teologie – filosofie – mystika*, Praha: Vyšehrad, 1999
- Paul Spiegel, *Kdo jsou Židé?*, Brno: Barrister & Principal, 2007

3.2 Jazykové pomůcky

- Wilhelm Bacher, *Die exegetische Terminologie der jüdischen Traditionsliteratur*, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung (reprint), 1965
- Gustaf Dalman, *Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1960 (reprint)
- Jaakov N. H. Epstein, *A Grammar of Babylonian Aramaic*, Jerusalem: 1960
- Yitzhak Frank, *The Practical Talmud Dictionary*, Jerusalem: Ariel, 1994

- Marcus Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, The Talmud Babli and Yerushalmi, And the Midrashic Literature*, Philadelphia, Jerusalem: Chovev, 1903
- Ludwig Koehler a Walter Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, Leiden: E. J. Brill, 1990
- Samuel David Luzzato a J. S. Goldhammer, *Grammar of the Biblical Chaldaic language and the Talmud Babli Idioms*, New York: J. Wiley & Sons, 1876
- Michael Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic periods*, Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 2002
- Michael Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 2002
- Michael Sokoloff, *A Dictionary of Judean Aramaic*, Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 2003

česky

- Otakar Klíma a Stanislav Segert, *Mluvnice hebrejštiny a aramejštiny*, Praha: CSAV, 1956
- Bedřich Nosek, *Aramejštiny Babylónského talmudu: Praktická gramatika*, Praha: Karolinum, 2001

3.3 Dějiny a literatura Židů v době druhého chrámu

3.3.1 EDICE TEXTŮ A PŘEKLADY

- Philo Alexandrinus, Paul Wendland a Leopold Cohn, *Philonis Alexandrini opera quae supersunt : editio maior*, New York, Berlin: de Gruyter, 1962
- Josephus Flavius, Benedictus Niese, *Flavii Iosephi opera recognovit Benedictus Niese*, Berlin: Weidmann, 1888–1895
- Florentino García Martínez a Eibert J. C. Tigchelaar, *The Dead Sea scrolls study edition*, Leiden: Brill, 1997

česky

- Filon Alexandrijský, *O stvoření světa. O gigantech. O neměnnosti Boží: Přeložil, úvodní studii napsal a poznámkami opatřil Miroslav Šedina*, Praha: OIKOYMENH, 2001
- Josephus Flavius, *O starobylosti Židů: Odpověď Apiónovi*, Praha: Odeon, 1998
- Josephus Flavius, *Válka židovská*, Praha: SNKLU, 1965 + pozdější re-edice

- Stanislav Segert et al. (eds.), *Rukopisy od Mrtvého moře: hebrejsko-česky*, Praha: Oikoymenh, 2007
- Zdeněk Soušek, *Knihy tajemství a moudrosti I–III: Mimobiblické židovské spisy: pseudepigrafy*, Praha: Vyšehrad, 1995–1999

elektronické zdroje

- Michael S. Bushell, Michael D. Tan a Glenn L. Weaver, *Bible Works for Windows, version 7*, Norfolk, VA: BibleWorks, LCC, 2005 – obsahuje původní spisy Josepha Flavie i jejich anglický překlad, část spisů z Kumránu, ale také targumy a výběr děl patristiky
- Emanuel Tov, *Dead Sea Scrolls Electronic Library (DSSSEL)*, Provo, Ut: Brigham Young University, 2005

3.3.2 SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- Gabriele Boccaccini, *Roots of Rabbinic Judaism: An Intellectual History, from Ezekiel to Daniel*, Grand Rapids: Eerdmans, 2002
- Philip R. Davies (ed.), *Second Temple Studies 3, Studies in Politics, Class and Material Culture*, London: Sheffield Academic Press, 2002
- Tamara Cohn Eskenazi (ed.), *Second Temple Studies: 2. Temple and Community in the Persian Period*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1994
- David Flusser, *Judaism and the Origins of Christianity*, Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1988
- Lester L. Grabbe, *Judaic Religion in the Second Temple Period: Belief and Practice from the Exile to Yavneh*, London: Routledge, 2000
- Martin Hengel, *Judentum und Hellenismus: Studien zu ihrer Begegnung: unter besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2. Jh. v. C.*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1969
- James H. Charlesworth (ed.), *Qumran-Messianism*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1998
- Lee Israel Levine, *Judaism and Hellenism in Antiquity: Conflict or Confluence?*, Seattle: University of Washington Press, 1998
- George W. E. Nickelsburg, *Jewish Literature Between the Bible and the Mishnah: a Historical and Literary Introduction*, London: SCM, 1987
- Paolo Sacchi, *The History of Second Temple Period*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 2000
- E. P. Sanders, *Judaism. Practice and Belief: 63 BCE-66 CE*, London: SCM, 1992
- Lawrence H. Schiffman, *From text to Tradition: A History of Second Temple Rabbinic Judaism*, Hoboken: Ktav, 1991

- Eugene Ulrich, *The Dead Sea Scrolls and the Origins of the Bible*, Grand Rapids-London-Boston-Köln: Eerdmans / Brill, 1999
- Karel van der Toorn, *Scribal Culture and the Making of the Hebrew Bible*, Harvard University Press, 2007
- Joel P. Weinberg, *The Citizen-Temple Community*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1992

česky

- David Flusser, *Esejské dobrodružství: Židovské společenství od Mrtvého moře: čeho si lze povšimnout u Ježíše, Pavla, Didaché a Martina Buberu*, Praha: OIKOYMENH, 1999
- Otto Kaiser, *Odkaz alexandrijských Židů: Úvod do deuterokanonických knih Starého zákona*, Praha: Vyšehrad, 2006
- Petr Pokorný, *Řecké dědictví orientu: Helénismus v Egyptě a v Sýrii*, Praha: Oikoymenh, 1993

3.4 Dějiny a literatura Židů v době vzniku rabínské literatury

3.4.1 EDICE TEXTŮ A PŘEKLADY

- Hankokh Albeck, *Šiša sidrej Mišna*, Jerušalajim: 1958
- Chanoch Albeck a Julius Theodor, *Midraš Be-rešit Raba*, Berlin: C. H. Itckovski, 1903–1929
- Isidore Epstein, *The Babylonian Talmud: Hebrew-English Edition*, London: The Soncino Press, 1984
- H. Freedman (ed. et tr.), *Midrash Rabbah: translated into English with notes, glossary and indices*, London: Soncino, 1983
- Mordecai Margulies, *Midrash Wayyikra Rabbah: A critical edition based on manuscripts and genizah fragments with variants and notes*, Jerusalem, New York: Jewish Theological Seminary of America, 1953–1960
- Jacob Neusner, *The Babylonian Talmud: A Translation And Commentary*, Chino: Hendrickson, 1984nn
- Jacob Neusner, *The Mishna. A New Translation*, New Haven: Yale University Press, 1988
- Jacob Neusner, *The Talmud of the Land of Israel: A Preliminary Translation and Explanation*, Chicago – London: The University of Chicago Press, 1989 (+ Jacob Neusner, *The Jerusalem Talmud: A Translation and Commentary on CD-ROM*, Hendrickson Publishers, 2009)
- Peter Schäfer (et al. eds.), *Synopsis la-Talmud -ha-jerušalmi (7.dílů)*, Tübingen: Mohr, 1991–2001

- Adin Steinsaltz, *Talmud bavli: Mnukad u-mvoar al jadej Adin Štainzalts*, Jeruŝalajim: Ha-Machon ha-jisraeli le-firsum talmudiim, 1967nn (nyní také elektronicky: Adin Steinsaltz, *Steinsaltz Talmud: CD-ROM*, Jeruŝalajim: Davka Corp., bez vročení)
- Adin Steinsaltz, *The Talmud, The Steinsaltz Edition (anglicky s hebr. textem, 22 svazků)*, New York: Random House, 1989n
- Moshe Shmuel Zuckerman a Saul Lieberman, *Tosefta Im Tashlum Tosefta*, Jerusalem: Wahrman Books, 1936

česky

- Bedřich Nosek, *Pirkej Avot: Výroky Otců – komentář*, Praha: Sefer, 1994
- Petr Sláma, *Tanu rabanan: antologie rabínské literatury*, Praha: Vyšehrad, 2010

3.4.2 SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- Wilhelm Bacher, *Die Agada der Tannaiten*, Strassburg: Karl J. Trubner, 1890
- Wilhelm Bacher, *Die Agada der palästinensischen Amoräer I Vom Abschluß der Mischna bis zum Tode Jochanans 220 bis 279 nach der gew. Zeitrechnung*, Hildesheim/Strassburg: Georg Olms Verlagsbuchhandlung (reprint), 1965
- Daniel Bojarin, *Intertextuality and the Reading of Midrash*, Bloomington: Indiana University Press, 1990
- Shaye J. D. Cohen, *From Maccabees to Mishna*, Philadelphia: Westminster Press, 1987
- Charlotte Elisheva Fonrobert a Martin S. Jaffee, *The Cambridge Companion to the Talmud and Rabbinic Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007
- Jona Fraenkel, *Darkej ha-agada ve-ha-midraš: Jad le-talmud*, Jerusalem: Mudan 1996
- Jacob Neusner, *A History of the Jews in Babylonia: 1.–5.*, Leiden: E. J. Brill, 1966–1970
- Jacob Neusner, *Development of a Legend: Studies on the Traditions Concerning Yohanan Ben Zakkai*, Leiden: Brill, 1970
- Jacob Neusner, *The Four Stages of Rabbinic Judaism*, Londýn: Routledge, 1999
- Jacob Neusner, *Invitation to the Talmud: Revised and Expanded Edition Including Hebrew Texts*, New York: Global Publications, Binghamton, 2000
- Jacob Neusner (ed.), *Theological Dictionary of Rabbinic Judaism: 1.–3.*, Lanham: University Press of America, 2005

- Magne Saebø et al. (eds.), *Hebrew Bible Old Testament I: From the Beginnings to the Middle Ages (Until 1300). Part I: Antiquity*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996
- Shmuel Safrai (ed.), *The Literature of the Sages I.: Oral Tora, Halakha, Mishna, Tosefta, Talmud, External Tractates*, Philadelphia: Fortress Press, 1987
- Shmuel Safrai, *The Literature of the Sages II.: Midrash, Aggada, Midrash Collections, Targum, Prayer*, Philadelphia: Fortress Press, 1987
- Peter Schäfer, *Judeophobia: Attitudes toward the Jews in the Ancient World*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998
- Solomon Schechter, *Aspects of Rabbinic Theology: Major Concepts of the Talmud*, New York: Macmillans, 1909
- Günter Stemberger, *Juden und Christen im Heiligen Land: Palastina unter Konstantin und Theodosius.*, Mnichov: 1987
- Efraim Elimelech Urbach, *ChaZa,L: Pirkej emunot v-de'ot*, Jerusalem: The Magnes Press, 1975–1986 = *The Sages: their concepts and beliefs*, Cambridge: Harvard University Press, 1975

česky

- Abraham Cohen, *Talmud pro každého: Historie, struktura a hlavní témata Talmudu*, Praha: Sefer, 2006
- Slavomil Ctibor Daněk, *Literárně-kritický úvod do Starého Zákona: Přednášky na Husově evang. bohosl. fakultě 1929/30*, Praha: Husova evangelická bohoslovecká fakulta (rukopis, k dispozici v knihovně UK ETF), 1929
- Christoph Dohmen a Günter Stemberger, *Hermeneutika židovské Bible a Starého zákona*, Praha: Vyšehrad, 2007
- Martin Goodman, *Řím a Jeruzalém: Střet starověkých civilizací*, Praha: Rybka, 2007
- Peter Schäfer, *Dějiny Židů v antice. Od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*, Praha: Vyšehrad, 2003
- Pavel Sládek, *Malá encyklopedie rabínskému judaismu*, Praha: Libri, 2008
- Günter Stemberger, *Talmud a midraš: Úvod do rabínské literatury*, Praha: Vyšehrad, 1999

3.5 Dějiny a literatura Židů ve středověku

3.5.1 EDICE TEXTŮ A PŘEKLADY

Jehuda Halevi, *The Kuzari: In Defense of the Despised Faith*, Jerusalem: Feldheim Publishers, 2009

Jehuda Halevi a Jehuda Even Šmuel, *Sefer ha-Kuzari*, Tel-Aviv: Devir, 1972

Moše ben Maimon a Šmuel Even Tibon, *Sefer more ha-nevuchim*, New York: Hotsa, at Om, 1946

Maimonides, *The Guide for the Perplexed by Moses Maimonides*, New York: Dover Publications, 1904

Raši al ha-Tóra: Raschis Pentateuchkommnetar: Vollständig ins Deutsche übertragen und mit einer Einleitung versehen, Basel: Victor Goldschmidt Verlag, 1994

3.5.2 SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

Joseph Dan, *Jewish intellectual history in the Middle Ages*, Westport, Conn.: Praeger, 1994

Daniel H. Frank a Oliver Leaman, *The Cambridge companion to medieval Jewish philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003

Maurice-Ruben Hayoun, *L'exegese philosophique dans le judaisme medieval*, Tübingen: J.C.B. Mohr Paul Siebeck, 1992

Jacob Katz, *Tradition and crisis: Jewish society at the end of the Middle Ages*, New York: New York University Press, 1993

Ofra Limor a Guy G. Stroumsa, *Contra Iudaeos: ancient and medieval polemics between Christians and Jews*, Tübingen: J. C. B. Mohr Paul Siebeck, 1996

André Neher, *David Gans, 1541–1613 : disciple du Maharal, assistant de Tycho Brahe et de Jean Kepler*, Paris: Klincksieck, 1974

Magne Saebø et al. (eds.), *Hebrew Bible Old Testament II: The History of Its Interpretation: From the Renaissance to the Enlightenment*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008

Gershom Scholem, *Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen*, Zürich: 1957

Gershom Scholem, *Kabbalah*, Jerusalem: Keter, 1988

Dov Schwartz, *Emuna u-tvuna: darkchj ha-vikuach ba-hagut ha-jhudit bi-jmej ha-benajim*, Tel Aviv: Misrad ha-bitachon, 2001

Israel Ta Šma, *Halacha, minhag u-mciut be-Aškenaz, 1000–1350*, Jerušalajim: Magnes, 1996

Isaiah Tishby, *The Wisdom of the Zohar: 1–3*, London: Littman library of Jewish civilization, 1991

česky

- Bohumil Bondy a Fratišek Dvorský, *K historii Židů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: 906 až 1620*, Praha: Bohumil Bondy u Fr. Řivnáče, 1906
- Moše Idel, *Kabala: Nové pohledy*, Praha: Vyšehrad, 2004
- Moše Idel, *Golem: Židovské magické a mystické tradice o umělém člověku*, Praha: Vyšehrad, 2007
- André Néher, *Studna exilu: myšlenkový svět Jehudy ben Becalel – rabi Löwa, pražského MaHaRaLa (1512–1609)*, Praha: Sefer, 1993
- Tomáš Novotný, *Sefer Jecira*, Praha: Kalich, 1982
- Tomáš Pěkný, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer, 2001
- Vladimír Sadek, *Židovská mystika*, Praha: Agite/Fra, 2003
- Gershom Scholem, *Davidova Hvězda*, Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1995
- Gershom Scholem, *Počátky kabaly*, Praha: Malvern, 2009

3.6 Dějiny a literatura Židů po osvícenství

- Leo Baeck, *Das Wesen des Judentums*, Frankfurt a.M.: J. Kauffmann, 1923
- Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*, New Haven: Yale University Press, 2000
- Martin Buber, *Werke I–III.*, München Heidelberg: Kösel + Lambert Schneider, 1964
- Arthur A. Cohen a Paul Mendes-Flohr, *Contemporary Jewish Religious Thought: Original essays on critical concepts, movements, and beliefs*, N.Y.: The Free Press, 1987
- Hermann Cohen, *Die Religion des Vernunft aus den Quellen des Judentums*, 1915
- Saul Friedlander, *Memory, History, and the Extermination of the Jews of Europe*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1993
- Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Chicago: Quadrangle Books, Yale University Press, 1961
- Jacob Katz, *Exclusiveness and Tolerance: Jewish-Gentile Relations in Medieval and Modern Times*, New York: Schocken Books, 1962
- Guido Kisch, *Die Prager Universität und die Juden 1348–1848: Mit Beiträgen zur Geschichte des Medizinstudiums*, Mährisch-Ostrau: Kittls Nachf., 1935
- Emmanuel Lévinas, *L'au-delà du verset: lectures et discours talmudiques*, Paris: Éditions de Minui, 1992

- Peter Novick a Eric Chinaski, *Holocaust in American Life*, Houghton Mifflin Company, 1999
- Norman Solomon, *The Analytic Movement: Hayyim Soloveitchik and his Circle*, Atlanta, Ga: Scholars Press, 1993
- Joseph B. Soloveitchik, *Man of Halacha. Man of Faith*, Jersey City: KTAV Publishing House, 2004
- Michael Wyschogrod a R. Kendal Soulen, *Abraham's Promise: Judaism and Jewish-Christian Relations*, Grand Rapids, MI/Cambridge, UK: William B.Eerdmans, 2004

česky

- Šlomo Avineri, *Zrození moderního sionismu*, Praha: Sefer, 2001
- Zygmunt Bauman a Jana Ogrocká, *Modernita a holocaust*, Praha: Slon, 2003
- Bohumil Bondy a Fratišek Dvorský, *K historii Židů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha: Fr. Řivnáč, 1906
- Ruth Bondyová, *Jakob Edelstein*, Praha: Sefer, 2001
- Kateřina Čapková a Dieter Schallner, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Litomyšl: Paseka, 2005
- Marek Čejka, *Izrael a Palestina. Minulost, současnost a směřování blízkovýchodního konfliktu*, Brno: Centrum strategických studií, 2005
- Helena Epsteinová, *Nalezená minulost*, Praha: Rybka Publishers, 2000
- Richard Feder, *Život a odkaz*, Praha: Rada židovských náboženských obcí, 1973
- Norman G. Finkelstein, *Průmysl Holocaustu: Úvahy o zneužívání židovského utrpení*. Praha: Dokořán, 2000
- Maurice-Ruben Hayoun, *Židovské osvícenství mezi Córdoba a Berlínem I–2*, Praha: Volvox Globator, 1998–2000
- Maurice-Ruben Hayoun a Zuzana Malinovská-Šalomonová, *Středověká židovská filozofie*, Bratislava: Archa, 1987
- Josi Klein Halevi, *Vzpomínky židovského extremisty*, Praha: Sefer, 2001
- Gutmann Klemperer, *Pražský rabinát od časů rabiho Löwa ben Becalel, známého pod jménem rabi Löwe, až do našich časů (1609–1879)*, Praha: Sefer, 2008
- Michael Krupp, *Sionismus a Stát Izrael: Historický nástin*, Praha: Vyšehrad, 1999
- Yehuda Lahav a Ivan Klíma, *Odvrácená tvář palestinsko-izraelských vztahů*, Praha: G + G, 2006
- Emmanuel Lévinas, *Totalita a nekonečno (Esej o exterioritě)*, Praha: Oikoyemenh, 1997
- Deborah E. Lipstadtová, *Popírání holocaustu: Sílicí útok na pravdu a paměť*, Litomyšl: Paseka, 2006

- Jaroslava Milotová a Eva Lorencová, *Tereziánské studie a dokumenty 2003*, Praha: Sefer 2004
- Otto Muneles a Miloslav Bohatec, *Bibliografický přehled židovské Prahy*, Praha: Orbis, 1952
- Amos Oz, *Mír, láska a kompromis: Výbor esejů a publicistiky*, Praha: Mladá fronta, 1997
- Tomáš Pěkný, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer, 2001
- Blanka Rozkošná a Pavel Jakubec, *Židovské památky Čech: Historie a památky židovského osídlení Čech*, Brno: ERA group, 2004
- Laurent Rucker, *Stalin, Izrael a Židé*, Praha: Rybka Publishers, 2001
- Vladimír Sadek, *Židovská mystika*, Praha: Agite/Fra, 2003
- Michael Shashar a Ješajahu Leibowitz, *Hovory o Bohu a světě s Ješajahu Leibowitzem*, Praha: Sefer, 1996
- Gershom Scholem, *Davidova Hvězda*, Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1995
- Juraj Schönfeld, *Jeremiáda aneb: Soukromý raport s rodinným nádechem*, Praha: Medard, 1999
- Rudolf Vrba, *Utekl jsem z Osvětimi*, Praha: Sefer 1997

3.7 Internetové zdroje (výběrový seznam)

- Academic Guide to Jewish History, University of Toronto Library,
<http://link.library.utoronto.ca/jewishhistory/index.cfm>
- Ha-Aretz, izraelské noviny, <http://www.haaretz.com/>
- The Jewish Encyclopaedia, <http://www.jewishencyclopedia.com/>
- Judaica Electronic Resources, The Jewish National & University Library
 (rozsáhlý rozcestník, elektronické faximile),
<http://www.jnul.huji.ac.il/eng/ejudaica.html>
- Mechon Mamre, (Bible, Maimonides, halacha),
<http://www.aishdas.org/torahnet/>
- Mendele: Forum for Yiddish Literature and Yiddish Language,
<http://www2.trincoll.edu/~mendele/>
- New Advent: Fathers (anglické překlady patristiky),
<http://www.newadvent.org/fathers/>
 Současné směry amerického judaismu,
<http://www.ualberta.ca/~ebenzvi/Judaism/judaismDenominations.html>
- Stránka Talmudu s vysvětlením,
<http://www.ucalgary.ca/~elsegal/TalmudPage.html#Page>
- Wissenschaftliche Internet-Lexikon zum Alten Testament,
<http://www.dbg.de/article.php?channel=S&article=410>
- Židovské instituce v České republice, Židovské muzeum v Praze,
<http://www.jewishmuseum.cz/cz/czlinks.htm>

Apokalypsa, apokalyptika: řec. apokalypsis, „odhalení“; hnutí a díla židovství doby druhého chrámu (ale i později, str. 62–68) orientovaná na očekávání konce dějin.

Apokryfy: řec. apokryfos, „skrytý, tajný“; spisy nejasného původu z doby druhého chrámu, zčásti tradované v kánonu Septuaginty a odtud také součást křesťanské Bible (str. 54n). Viz též: Pseudepigrafy.

Chasidismus: hebr. chasid, „zbožný“; kabalisticky laděné hnutí zbožných, působící od 18. století ve východní Evropě (str. 178–184); původně byli jako chasidim nebo hasidejci označováni zbožní 2. století př. n. l., od nichž se často odvozují hnutí farizejců a esejců (str. 44n), a také Chasidej aškenaz v Německu 12.–13. století (str. 156–158).

Gaon, gaonský: hebr. gaon, „vznešený“ (pl. geonim); titul představených rabínských akademií v Babylonii v 6.–11. století, též označení celé epochy (str. 109–112).

Gniza: hebr. ganaz, „ukrýt“; úložný prostor pro liturgicky již nepoužitelné svaté a další hebrejské texty. Gniza synagogy ve staré Káhiře obsahovala mnoho rukopisů pocházejících částečně až z 10. století, koncem 19. století byly přivezeny do Evropy. Tyto texty jsou významným pramenem pro všechny oblasti judaistického bádání (str. 57n).

Halacha: hebr. halach, „jít“; cesta, po níž má věřící jít, tzn. závazná náboženská norma, předurčující život Židů (str. 105n, 109n).

Haskala: hebr. sechel, „rozum“; označení židovského osvícenství v 18. a 19. století (str. 186n).

Hejchalot: nebeské „paláce“ či „trůnní sály“; hejchalotické texty (většinou z gaonské doby) zprostředkovávají zkušenost esoteriků nebeského světa (str. 154).

Kabala: hebr. „tradice“; označení proudu židovské mystiky, který se rozvíjel od 12. století na jihu Francie a ve Španěl-

sku, později se rozšířil po celém židovském světě (str. 158–163).

Kánon: z hebr. kana, „rákos“, řec. kanon, „měřítko“; závazný soubor spisů, zejména o Bibli (str. 49).

Karaité: hebr. kara, „číst“, resp. mikra, „Písmo“; židovské hnutí kritizující tradici, které se v 8. století odštěpilo od rabínského směru a odvolává se pouze na Písmo. Za největšího rozkvětu (9.–11. stol.) k němu patřili významní masoreti, komentátoři Bible a gramatikové (str. 83, 88).

Kašrut: hebr. kašer, „košer, vhodný, nezávadný“; souhrn stravovacích předpisů určujících normu pro stravu z náboženského hlediska vhodnou (str. 90).

Masora, Masoreti: hebr. masora, „tradice“; tradovaná vokalizace a další značky v biblickém textu; resp. učenci (zejm. 8.–10. stol.), kteří tradiční systém vytvořili (str. 82).

Mišna: hebr. šana, „opakovat, naučit se opakováním“, mišna, „učení“; sbírka halachy, vytvořená kolem r. 200 n. l., základní spis rabínské literatury (str. 27, 89–95).

Midraš: hebr. daraš, „hledat, vykládat“, midraš, „výklad“, resp. spis, který vykládá konkrétní biblický text; zejm. biblické výklady rabínské doby (str. 104–109).

Pešer: pašar, „vykládat“; zvláštní forma výkladu prorockých textů v Kumránu vztážením na dobový kontext vykladače (str. 53).

Pijut: hebr. přejaté slovo z řec. poietes, „básník“; liturgická poezie pro účely synagogální bohoslužby, vznikala od 4. stol. (str. 29).

Pseudepigrafy: spisy z doby druhého chrámu, většinou se „zavádějícím určením autora“ (pseudepigrafie), zvl. apokalypsy, biblická vyprávění atd. (str. 57).

Kumrán: usedlost na severozápad od Mrtvého moře, středisko esejské skupiny a místo nálezů důležitých rukopisů z období druhého chrámu (str. 26, 50–62).

Septuaginta: lat. „sedmdesát“, řecký překlad Tóry ze 3. století př. n. l. pořízený dle tradice sedmdesáti (resp. 72) překladateli; posléze zahrnuje i překlady zbytku hebrejské Bible (str. 31).

Talmud: hebr. „učení“; rabínský komentář k Mišně v Palestině (palestinský T.), resp. Babylonii (babylonský T.) (str. 96–104).

Targum: hebr. „překlad“; aramejská verze Bible z klasického rabínského období, určená primárně pro přednes při synagogální bohoslužbě (str. 29n).

Tóra: hebr. „učení“; v užším smyslu slova Pentateuch tj. pět knih Mojžíšových, v širším smyslu pro celou Bibli, jako „psaná Tóra“; tu v rabínské tradici doplňuje „ústní Tóra“ (str. 49–52).

Tosefta: aram. „doplnění“; rabínský spis (počátek 3. stol.), vystavěný paralelně podle Mišny a tradičně chápaný jako její doplnění (str. 94–96).

Tosafísté: z hebr. tosafot, „doplňky“; „doplňovatelé“, autoři tosafot k Rašiho komentáři Talmudu, 12. –13. stol. (str. 144).

Zohar: hebr. „záře“, hlavní kabalistické dílo, sepsané koncem 13. stol. Mošem z Leonu (str. 159–162).

VĚCNÝ REJSTŘÍK

(Na prvním místě uvádí autor čísla stránek obsahujících základní informace)

- Adass Jisroel 189
Adiabene 69
Akademie vědy o židovství 17
Almohadové 118
antisemitismus 171–173, 176
apokalyptika 62–68, 33, 154, 217
apokryfy 54, 57, 217
ariánství 116
Aškenaz 122
- barajta 96, 99
- cimcum 162, 181
Collegio Rabbinico v Padově 14n
Constitutio Antoniniana 80
conversos (též marani) 119
- diaspora 68–75, 46, 51n, 81, 83,
110, 188
Dönme 179n
- esejci 44–46, 55–61
exilarchát 85–88, 110
- farizeové 44–48, 51, 67, 78n
frankismus 180
- geonim 109–112, 88, 104
gnóze 156, 163
- hagada 131, 137
hagiografie 49, 67, 139
halacha 20, 58n, 87, 89, 91,
94–99, 105–107, 109–112, 117,
140n, 145n, 165, 178, 181–183,
188n
haskala 186n, 30, 217
Hasmoneovci 44–46, 58
- Hebrew Union College, Cincinnati
17, 194, 200
hejchalotická mystika 154–157,
163, 217
hep-hep bouře 135, 170
Herbřejská univerzita, Jeruzalém
18, 175
holocaust 22n, 33, 75, 176n,
194–196
- Chabad, hnutí 183n
chasidej aškenaz 156–158
chasideim 44n, 60
chasideismus 178–184, 217
Chibat Cijon 174
- Idumejci 44n
Israelitische Religionsgesellschaft,
Frankfurt 189
Israelitisch-theologische
Lehranstalt, Vídeň 16
- Jew's College, London 17
Jewish Theological Seminary, New
York 17, 194n
Jüdisches Lehrhaus, Frankfurt
194
- kabala 158–163, 12, 120, 105,
141–143,
káhirská gniza 17, 35, 57n, 84,
88
kalam 147n, 151
karaité 11, 83, 88, 104, 147, 218
kataři 158
komorní otroctví 125, 167
Kumrán 50–62, 26–28, 33, 45,
65–67, 104, 218

- Landesrabbinerseminar, Budapešť 16
 lubavičtí Židé 183
- Makabejci 42–44, 59, 63, 65, 69n
 Masada 46n
 maskilim 186
 mazdaismus 84n
 mesianismus 47, 187, 180
 Milánský edikt 80
 morová epidemie 126
 Moses Mendelssohn Zentrum für europäisch-jüdische Studien, Potsdam 21
 mystika 154–164, 30, 194
- odlučující ortodoxie 189n
 ortodoxie 188–190
- Parthové 84
 Pentateuch 49n, 29, 57, 70, 219
 pešer 53, 62, 218
 pseudepigrafy 57, 63, 106, 218
 Ptolemaiovcí 40–42
- rabíni 77–112 passim, 68, 118n, 125, 127, 136–138, 143n, 169, 174, 179–183, 199–201
 Rabínský seminář pro ortodoxní Židovství, Berlín 16
 radanité 120
 reconquista 118n
 rekonstrukcionismus 190, 195
 responsa 109, 111
- sabatianismus 178–182
 Sadokovci 42, 44, 47
 saduceové 14, 45, 51, 53, 59
- Safed (Cfat) 146, 160
 Samaritáni 40, 82
 sanhedrin 78n, 169, 173
 Sasanovci 84
 savoraité 102
 „sčítání Židů“ 176
 Seldžukové 83
 Seleukovci 40–44, 63, 67
 Séminaire Israélite de France 17
 sfírot 158–162
 Společnost pro podporu vědy o Židovství, Berlín 17
 Spolek na obranu proti antisemitismu 172
 šamanismus 163
 šestidenní válka 177, 201
- tanaité 92, 105
 teodicea 66, 68, 195n
 Tiberiádská akademie 82
 tikun 162
 Tobiadovci 41n
 Truchlících po Sionu 83
- Ústřední svaz německých občanů židovského vyznání 173
- Vídeňská gesera 125
 Všeobecný svaz rabínů v Německu 175
 Vysoká škola vědy o Židovství, Berlín 14, 16
 Vysoká škola židovských studií, Heidelberg 21n, 205
- Wannsee, konference 176
- Zeloti 47n

REJSTRÍK NÁZVŮ DĚL A SPISŮ

- Abeceda ben Siry 108
Abrahamova apokalypsa 67
Aleppský kodex 83
Antiquitates Judaicae 54
Aruch 144
Arvaa Turim 146
Autoemanzipation 173n
- Bahir 158
Bejt Josef 146
Bellum Judaicum 47, 84
Bitul ikare ha-nocrim 130, 133
Brachot 89, 99
Brešit raba 107
Brešit rabati 138
- Capistrum Judaeorum 138
- Damašský svitek 57n, 60
Daniel 62–67
De migratione Abrahami 71
Dopis Šeriry Gaona 84, 111
- Ejcha rabati 107
Emek ha-bacha 128
Escorialský rukopis 97
Ezdráš, čtvrtá kniha (Ezdrášova apokalypsa) 66n
- Germania Judaica 17n
- Ha-emuna ha-rama 149
Halachot gdolot 110, 145
Halachot pesukot 110
Henoch, etiopský 65
- In Flaccum 70
- Jalkut 108n
Josef a Asenat 70
- Klimat ha-gojim 133
Kohélet raba 108
Kuzari 149
- Legatio ad Caium 70
Liber Antiquitatum Biblicarum (Pseudo-Filon) 54
Likutej amarim 183
Likutej moharan 183
- Mechilta 105n
Meor Ejnajim 11
Midraš 104–109, 99, 139, 143, 158n, 218
Midraš ha-gadol 109
Midraš ha-neelam 159
Midrašim, halachické 105
Mikraot gdolot „Haketer“ 143
Milchamot Adonai 152
Milchamot ha-Šem 130
Mišna 89–95, 27, 79, 96, 98, 101, 106n, 218
Mišne Tóra 145n
Mkor chajim 148
More nvuchej ha-zeman 13
More nvuchim 14, 141, 150
- Or Adonai 152
- Pesikta de-rav Kahana 107
Pesikta rabati 107
Pirkej de-rabi Elieser 108
Postilla litteraris 140
Protokoly sionských mudrců 176
Pugio fidei 138

- „Řád sekty“ 57
- Seder Elijahu 108
- Seder olam zuta 84n
- Seder rav Amram 111
- Seder tanaim ve-amoraim 84, 110
- Sefer ha-emunot ve-ha-deot 147
- Sefer ha-halachot 145
- Sefer ha-ikarim 153
- Sefer ha-kabala 149
- Sefer ha-turim 146
- Sefer hejchalot (Třetí kniha
Henochova) 155
- Sefer chasidim 157
- Sefer Jecira 146, 154–158
- Sefer Nizachon Vetus 130
- Septuaginta 31, 51n, 57, 70, 73
- Sidur rav Saadja gaon 112
- Sifra 105, 107
- Sipurej maasijot 183
- Sírachovec (Ježíš Sírach) 25, 49,
57
- Sodej razaja 157
- Sodot ha-tfila 157
- Šeiltot 110
- Šivchej ha-Bešt 181
- Šulchan aruch 146, 160
- Talmud babylonský (Bavli)
99–104
- Talmud palestinský (Jerušalmi)
96–99, 91, 104, 107
- Tanja 183
- Targum Neofiti 29
- Targum Onkelos 28
- Targum Pseudo-Jonatan 29
- Tobiadovský román 41
- Toldot Ješu 130
- Tóra 49–52, 78, 92, 142, 189,
195, 219
- Tosafot 144n, 101, 219
- Tosefta 94–96, 106, 219
- Tractatus theologico-politicus
184
- Vajikra raba 107
- Zenonovy papyry 41
- Zohar 159–162, 142, 178, 219
- Žalmy 49n, 57, 112, 188

JMENNÝ REJSTRÍK

- Abd ar-Rahmán I. 116
Abd ar-Rahmán III. 116
Abraham ibn Daud 149–151
Abraham ibn Esra 141, 143
Abravanel, Jehuda ben Jicchak 184
Abravanel, Jicchak 143
Abulafija, Abraham 142
Abulafija, Samuel ben Meir ha-Levi 119
Agobard z Lyonu 121, 129n
Agrippa I. 47
Ahmad ibn Tulun 83
Achaj ze Šabchy 110
Akiva 78, 106, 155
Albert Veliký 150
Albo, Josef 137, 152n
Alexandr Jannai 45
Alexandr Veliký 40n
Alfasi, Jicchak ben Jaakov 145n
Alfons VI. 118
Alfons X. 119
al-Ghazzálí 149
al-Hakim, sultán 83, 122n
Alkalaj, Jehuda 174
Amram ben Šešna gaon 111
Amulo z Lyonu 121
Antiochos III. 42, 69
Antiochos IV. Epifanes 42, 60
Antiochos VII. 44
Antipater 45
Antoninus Pius 77
Antonius 46
Archelaos 47, 73
Arias Montano, Benito 12
Aristobulos 70
Aristobulos I. 44
Aristoteles 71, 146, 151n
Armleder 126, 133
Aron ben Moše ben Ašer 83
Ašer ben Jechiel 146
Augustin 75, 129
Augustus 69
Averroes 152
Avitus z Clermontu 120
Azaria dei Rossi 11, 184
Azriel z Gerony 159
Baal Šem Tov 181n
Baeck, Leo 191n
Bahrám V. 85
Bacher, Wilhelm 16
Balfour, Arthur 175
Bar Kochba 27, 77n, 84
Bartolucci, Giulio 12
Belšasar 63
Ben-Jehuda, Eliezer 30
Bernhard z Clairvaux 124
Bickermann, Elias 43
Birbaum, Nathan 174
Bismarck, Otto von 172
Bloch, Joseph 171, 173
Bodo 121
Borowitz, Eugene B. 196
Bruno, Giordano 153
Buber, Martin 18, 181, 191–194
Bustanaj 88
Buxtorf, Johannes mladší 12
Buxtorf, Johannes starší 12
Caesar 69
Caligula 70, 72n
Cardozo, Abraham Miguel 179
Celan, Paul 21
Ciceron 73
Claudius 47, 73

- Cohen, Arthur A. 196
 Cohen, Hermann 191
 Cordovero, Moše 160, 162

 Dagobert 120
 Dan, Joseph 158
 David ben Amram 109
 Derrida, Jacques 196
 Diefenbach, Johann Georg 15
 Dioklecian 80, 97
 Dob Ber z Meziříče 181, 194
 Dohm, Christian Wilhelm 168
 Dreyfus, Alfred 173
 Dühning, Eugen 172
 Dunaš ben Labrat 117, 139
 Dunaš ben Tamim 154

 Efraim ben Jaakov 134
 Eisenmenger, Johann Andreas
 138, 171
 Elazer z Wormsu 157
 Eliezer z Touques 145
 Elijahu Gaon z Vilna 182
 Emden, Jakob 179n
 Emicho, hrabě 123
 Eybeschütz, Jonathan 179n
 Ezdráš 26, 28, 39n, 50, 63, 66
 Ezra z Gerony 159

 Fackenheim, Emil 195
 Feldman, Louis 41
 Ferdinand I. 127
 Filip, syn Herodův 47
 Filon 69–73, 25, 31, 146
 Flaccus 72n
 Frank, Jakob 180
 Frankel, Zacharias 15n
 Friedmann, Meir 16
 Friedrich II., císař 125, 134

 Gamaliel 78
 Gans, Eduard 12
 Geiger, Abraham 14n, 43, 187n
 Geršom ben Jehuda 123, 144

 Gobineau, Graf Joseph Arthur de
 172
 Goldziher, Ignaz 16
 Goodblatt, David 87
 Graetz, Heinrich 16
 Gudemann, Moritz 174

 Hadrian 77
 Harnack, Adolf von 192
 Harun al-Rašid 120
 Heine, Heinrich 12
 Heller, Jom Tov Lipmann 202
 Hempel, Johannes 18
 Hengel, Martin 41, 43, 47
 Heraklius 82, 120
 Herodes 45–47, 55
 Herodes Antipas 47
 Hertz, Nathan ben Naftali 183
 Herzl, Theodor 173–175
 Heschel, Abraham 194
 Hess, Moses 173
 Hezser, Catherine 55
 Hildesheimer, Esriel 16, 189
 Hirsch, Samson Raphael 188n
 Hitler, Adolf 176, 195
 Hoffmann, David 16, 105
 Holdheim, Samuel 187
 Homberg, Naphtali Herz 186
 Hundt-Radowsky, Hartwig von
 172
 Husrav II. 86

 Chamberlain, Houston Stewart
 172
 Chamberlain, Joseph 175
 Chananael ben Chušiel 143
 Chasdai Crescas 130, 152
 Chasdai ibn Šaprut 116
 Chilperic 120
 Chivi al Balki 147
 Chizkijáš 88
 Chmielnicki 166, 178, 180

- Innocenc IV., papež 134, 136
 Isserles, Moses 146
 Izrael ben Eliezer 181
- Jaakov ben Ašer 146
 Jaakov ben Ruben 130
 Jahn, Friedrich 172
 Jakub I. Aragonský 136
 Jan Hyrkán 44n
 Jan Křtitel 47, 61
 Jan XVIII., papež 122
 Jason 42
 Jazdkart I. 85
 Jehuda al-Charízí 150
 Jehuda bar Jechezkel 87
 Jehuda Halevi 148
 Jehuda ha-Nasi 78, 80, 89
 Jehuda he-Chasid 156
 Jehuda ibn Tibon 29, 147n
 Jehudaj gaon (ze Sury) 110
 Jechiel, rabi 136
 Ježíš 47n
 Jicchak ben Jaakov ha-Kohen 159
 Jicchak ben Meir 145
 Jicchak ben Šmuel z Dampierre 145
 Jicchak Jisraeli 148
 Jicchak Profiat Duran 133
 Jišmael, rabi 106, 155
 Jochanan ben Zakaj 78
 Jonatan 43, 60
 Josef Bechor Šor 140
 Josef ha-Kohen 127
 Josef ha-Nagid 117
 Josef ibn Šamun 150
 Josef II., císař 168, 186
 Josef Karo 140n, 146, 160
 Josel z Rosheimu 127
 Josephus Flavius 11, 18, 25, 40n, 45–49, 54–57, 59n, 69n, 73n, 78, 91
 Jost, Isaak Marcus 13
 Jošua ha-Lorki (Geronimo de Santa Fe) 137
- Juda Galilejský 47
 Julian 81, 85
- Kalischer, Cvi Hirsch 174
 Kaplan, Mordecai M. 195
 Karel Holý 121
 Karel V., císař 127n
 Karel Veliký 120
 Karo, Josef 140n, 146, 160
 Kartír 85
 Kaspi, Josef 153
 Kaufmann, David 16
 Kimchi, Josef 130
 King, Martin Luther 194
 Konstantin 80, 115
 Krauss, Samuel 16
 Krochmal, Nachman 13
 Kýros 39, 68
- Ladislav IV. 166
 Leopold I. 167
 Lessing, Gotthold Ephraim 185
 Levi ben Geršom 152
 Levi Izák z Berdičeva 182
 Lévinas, Emmanuel 21, 196n
 Licinius 80
 Lightfoot, John B. 12
 Ludvík Pobožný 120
 Ludvík XIV. 167
 Ludwig IX. Svatý 136
 Lueger, Karl 171, 174
 Luria, Jicchak 162
 Luther, Martin 127n
 Luzzatto, Samuel David 14
 Lyotard, Jean-François 196
- Maimonides 13, 17, 29, 141, 145n, 150–154
 Manethon 74
 Mar Šmuel 85, 87
 Mar Zutra 85
 Margaritha, Antonius 128
 Mariamne 45
 Marr, Wilhelm 172

- Martin V., papež 134
 Martini, Raymund 12, 137n
 Marx, Karl 171
 Maxmilián, císař 127
 Meir ben Šimon 130
 Meir z Rothenburgu 145
 Menachem ben Chelbo 139n
 Menachem ben Šlomo (ha-Meiri) 145
 Menachem ibn Saruk 29, 117, 139
 Mendele Mojcher Sforim 30
 Mendelsohn, Moses 185n, 12, 15, 18, 21, 52, 168,
 Menelaos 42
 Mikuláš z Lyry 140
 Milik, Jozef 65n
 Modena, Leone (Jehuda Arje) 184
 Mojžiš 53, 63, 66, 70n, 74, 79, 92, 108, 136, 150, 154, 173
 Moše ben Chanoch 116
 Moše ben Šem Tov z Leonu 159
 Moše ha-Daršan 121, 138
 Moše Narboni 153
 Munk, Salomon 17

 Nachmanides (Moše ben Nachman) 137, 141n, 145, 159
 Natan ben Jechiel 144
 Natan von Gaza 178
 Natan, rabi 86
 Nebukadnesar 63
 Nehemjáš 26, 39
 Nechunja, rabi 158
 Neusner, Jacob 91, 93, 102, 107
 Nikolas Donin 136

 Odenat 80, 87
 Official, Josef ben Natan 130
 Oniáš II. 41
 Oppenheimer, Joseph Süß („Žid Süß“) 167n
 Oppenheimer, Samuel 167
 Origenes 72, 79

 Pablo Christiani 136n
 Paltoj gaon 144
 Pavel, apoštol 42, 78
 Pedro Krutý Kastilský 119
 Perlov, Aron, Veliký 182
 Petr Ctihodný z CIuny 136
 Pfefferkorn, Johannes 127
 Philippson, Ludwig 15
 Pico della Mirandola, Giovanni 153
 Pichó, Josef 119
 Pilát 130
 Pinsker, Leon 173n
 Platón 146
 Plinius 56, 60
 Plotin 147
 Pompeius 45, 73
 Ptolemaios I. 40

 Rab 87
 Rabi 87
 Rapaport, Šlomo Jehuda 13n, 200
 Raši (Šlomo ben Jicchak) 144n, 121, 123, 139
 Rathenau, Walther 176
 Reichman, Ronen 106
 Rekkared 116
 Reuchlin, Johannes 12, 127, 143
 Robert II. 122
 Rohling, August 171, 200n
 Rosenzweig, Franz 191–194, 196
 Rothschild, Meyer Amschel 174
 Rubenstein, Richard L. 195
 Rühls, Friedrich Christian 170

 Řehoř IX., papež 136
 Řehoř z Tours 120

 Saadja gaon 111n, 29, 52, 117, 139, 141, 147n, 154
 Sadok 47
 Salome Alexandra 44n

- Seneca 75
 Severus z Menorky 115
 Sforno, Obadia 143
 Schäfer, Peter 156
 Schechter, Salomon 17
 Schneerson, Joseph Isaak 183n
 Schneerson, Mendel 184
 Scholem, Gershom 156, 158
 Schreckenber, Heinz 128
 Síná, ibn (Avicenna) 149
 Sisebut 116
 Sofronius 82
 Spinoza, Baruch 141, 153, 184
 Stegemann, Hartmut 60
 Steinschneider, Moritz 15
 Stoecker, Adolf 171
 Strabon 69
 Strack, Hermann L. 135
 Suttner, Bertha von 172n

 Šabtaj Cvi 178n, 163, 166
 Šabtaj Donnolo 154
 Šápúr I. 85
 Šápúr II. 85
 Šerira gaon 84n, 87n, 111
 Šimon 42–44, 60
 Šimon bar Jochaj 159n
 Šimon ben Gamliel 78
 Šimon Kajara 110
 Šimon z Frankfurtu 108
 Šimon z Tridentu 135
 Šimšon ze Sens 145
 Šlomo Halevi z Karlina 182
 Šlomo ibn Gvirol 117, 148
 Šmuel ben Chofni gaon 111
 Šmuel ben Kalonymus (= Samuel
 he-Chasid) 156

 Šmuel ben Meir 146
 Šmuel ibn Nagrela (=Šmuel ha-
 Nagid) 117
 Šmuel ibn Tibon 150
 Šneur Zalman z Ljadi 182n

 Tacitus 74n
 Tam, Jaakov (Rabejnu Tam) 145
 Titus 47n, 73
 Toland, John 168
 Tomáš Akvinský 150
 Tomáš z Cantimpré 134
 Traján 73
 Tverský, Menachem Nahum 182

 Ursicinus 97
 Usque, Šmuel 127

 Valerianus 80
 Varus 47
 Vaux, Roland de 55, 59
 Vespasian 47n, 78
 Vilém Dobyvatel 121
 Vilém II., císař 175
 Vítal, Chajim 162
 Vogelsang, Karl 171

 Weceľin 123
 Weiss, Isaak Hirsch 16, 200
 Wertheimer, Samson 167
 Wise, Isaac Mayer 17, 200
 Wolf, Immanuel 13
 Wolf, Johann Christoph 12
 Zenobia z Palmyra 80
 Zunz, Leopold 12–15

EDICE 10. SVAZEK
STUDIUM

Úvod do judaistiky Günter Stemberger

Z německého originálu Einführung in die Judaistik,
vydaného nakladatelstvím C. H. Beck v Mnichově roku 2002,
přeložil a rejstříkem opatřil Štěpán Zbytovský
Kapitulu VII. napsal pro české vydání Petr Sláma, Th.D.
Typografie Zbyněk Kočvar
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2010 jako svou 934. publikaci
Vydání první. AA 11,41. Stran 232
Odpovědný redaktor Jaroslav Vrbenský
Vytiskla tiskárna Finidr, spol. s r. o.
Doporučená cena 248 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7021-988-1